

Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür

İlhami YURDAKUL* - Bilgin AYDIN**

I. Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi

A. İlmiye Sınıfı, İlmiye Ricali ve İstanbul Müftüsü

Tarik-i ilmiyye de denen ilmiye sınıfı; fetva müessesesinde kaza müftüsünden şeyhülislâma, ordu teşkilâtında alay imamından alay müftüsüne, saray teşkilâtında hekimbaşılık, müneccimbaşılık, padişah imamlığı ve hocalığına, eğitim sisteminde talebeden müderrise, yargı sisteminde nahiye naibi ve kaza kadısından mevleviyet kadıları ve kadiaskerlere kadar geniş bir zümreler grubunu ifade eder.

Bu zümrelerden rical-i devlete mukabil rical-i ilmiye denen üst düzey ilmiye mensupları Anadolu ve Rumeli kadiaskerleri ve pâyelileri, İstanbul kadıları ve pâyelileri ile Haremeyn pâyelilerinden oluşurdu. Zaman zaman pâye sayısında bir ilâ üç arasında olabilecek değişkenliği dikkate alırsak, Tanzimat'tan sonra Rumeli kadiaskerlik pâyelileri 10, Anadolu kadiaskerlik pâyelileri 10 ve İstanbul kadılığı pâyelileri 15 olmak üzere ilmiye ricali yaklaşık 40 kişi idi. İlmiye sınıfının üst düzey pâyelileri taşrada görevlendirilmez ve bilfiil vazifeli ya da vazifesiz olarak başkentte bekletilirdi. Bunlar Anadolu ve Rumeli kadiaskerlik vazifelerinin yanı sıra klasik dönemde Divanın ve merkez teşkilatının, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde de meşveret ve mükâleme meclislerinin müdavimleri idi. Bu zümreyi temsil eden ve merkezî idare tarafından kendilerinden yararlanılan ilmiye ricalinin kariyerlerinin zirvesinde ise şeyhülislâmlık yer alırdı.¹

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

1 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 17-18, 102.

II. Murad devrine kadar resmî bir hüviyetleri olmaksızın fetva vazifesini icra eden âlimler bu devirden itibaren resmen “müftî” veya “şeyhülislâm” unvanını alarak, yapılan işlerin İslâm hukukuna uygun olup olmadığı konusunda fetva vermeye devam ettiler. Ayrıca merkez müftüsü, diğer bütün müftülerin üzerinde bir yetkiyle, şeyhülislâm olarak atandı.² İstanbul dışındaki müftülere, diğer bir ifadeyle kenar müftülerine mukabil payitahtta merkez müftüsü yani şeyhülislam bulunurdu.

XVI. yüzyılın ilk yarısında şeyhülislâmın fetva hizmetine Bayezid medresesi müderrisliği ve Sultan Bayezid evkafı nazırlığı; yüzyılın son çeyreğine girilirken de kadıaskerlerin, yüksek rütbeli müderrislerin, mevali denilen büyük kadıların, meşayih denilen tarikat şeyhlerinin tayin ve azil arzlarının yazılması ve bu muamelelerin yürütülmesi vazifesi eklendi. Ayrıca Yavuz Sultan Selim devrinde Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemali Efendi ve daha sonra Şeyhülislâm İbn-i Kemal (Kemalpaşazade) ile Ebussuûd Efendi dönemlerinde şeyhülislâmlık makamı ilmiye sınıfı ve diğer kurumlar arasında nüfuz ve tesirini artırdı.³ Böylece şeyhülislâmlık idarî bir müessese olarak gelişimine yeni bir ivme katmış oldu.

İslâm hukukunu yorumlamadaki yetkisi dolayısıyla şeyhülislâm, devletin tüm önemli kararlarında rey sahibi olan bir devlet adamıydı. Bu nedenle şeyhülislâm sadrazamla beraber resmî ve özel günlerde yapılan merasimlerde eşit tutulur; ülkenin başka hiçbir idarecisine tanınmayan sıklıkta huzura kabul ayrıcalığına nail olurdu. İlmiye sınıfının âmiri olan şeyhülislâmın başında bulunduğu bu müessese; ilk Osmanlı şeyhülislâmı kabul edilen Molla Şemseddin Fenarî’den son şeyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi’ye kadar 500 yıllık bir geleneği temsil eder (1424-1924).⁴

Osmanlı Devleti’nin teşekkülünden itibaren padişahların saraylarına mukabil üst düzey idareciler mülk veya kiralık konaklarının selâmlık kısmını resmî daire olarak kullanırdı. Şeyhülislâmlar da oturdukları konakların selâmlık kısmını devlet işlerinin görüldüğü resmî daire, harem kısmını ise aileleri ile beraber ikâmet ettikleri hususî daire olarak kullanırdı. XIX. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu

2 J. H. Kramers, “Şeyhülislâm”, *İA*, c. 11, s. 485-486. Şeyhülislâmlık, II. Murad tarafından sosyal ve dinî ihtiyaçları karşılamak ve gerektiğinde iç ve dış siyasette fikrine müracaat edebilmek amacıyla resmî bir müessese olarak tesis edildi (Ekrem Kaydu, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı”, *AÜİFD*, sy. 2 (1977), s. 209). Ayrıca Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmlık kurumunun tesisini hazırlayan iç ve dış sebepler için bkz. Michael Pixley, “Erken Osmanlı Tarihinde Şeyhülislâmın Gelişimi ve Rolü”, çev. Nuri Çevikel, *Türkiye Günlüğü*, sy. 60 (2000), s. 100-103.

3 Kramers, “Şeyhülislâm”, s. 486; R. C. Repp, *The Müfti of Istanbul*, London: Ithaca Press, 1986, s. 297; Ziya Kazıcı, “Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi”, *İslâm Medeniyeti*, sy. 5/2 (1981), s. 45; Haim Gerber, *State, Society And Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, New York: SUNY Press, 1994, s. 92-93.

4 Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s. 20-21.

durum hem iş sahiplerini hem de konağı bulunmayan ya da konağı şeyhülislamlık makamı için müsait olmayan şeyhülislamları sıkıntıya sokardı.

Şeyhülislâm konakları, öteden beri, günlük resmî işlerin yanında zaman zaman olağanüstü ve önemli toplantılara da ev sahipliği yapardı. III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde de önem ve itibarını muhafaza eden şeyhülislâm konakları, meşveret meclislerinin de toplandığı başlıca mekânlardan biriydi. Burada toplanan meclislerde dahilî, haricî, malî, askerî ve sair konular istişare edilirdi. Görüldüğü gibi şeyhülislâm konağı, şeyhülislâmın ailesi ile birlikte yaşadığı hususî evi, resmî işleri gördüğü dairesi ve önemli konularının müzakere edildiği olağanüstü meşveret mekânıydı.

Şeyhülislamlar yıl boyu konaklarında oturmazlar, yazları genellikle Boğaziçi veya Haliç etrafındaki sahilhanelere taşınırlardı. Mesai zamanlarında ise konaklarına buradan gider gelirlerdi. Ancak bazı meşveret toplantıları şeyhülislâm sahilhanesinde de yapılabilirdi. Yazın yalılara, kışın da konaklara taşınabilmek padişah iznine tabi idi. Şeyhülislamların kendilerine mahsus “yedi çifte meşihat kayığı” vardı. Bu kayıklar gerek gezinti yapmak gerekse sahilhanelerinden resmî dairelerine veya resmî daireleri konumunda olan konaklarından sahilhanelerine gidip gelmek için kullanılırdı. Diğer devlet erkânının da memuru oldukları işe ya da müesseseye has hususî kayıkları vardı.

Şeyhülislamların azillerinde, meşihat makamı olarak kullandıkları konakları resmî daire vasfını kaybederdi. Bazen, görevden alınan bir şeyhülislâm azil sebebine bağlı olarak konağında ya da sahilhanesinde ikâmete mecbur edilebilirdi.⁵ Anlaşıldığı üzere padişahların saray ve sahilsaraylarına mukabil şeyhülislam ve diğer üst düzey idarecilerin konak ve sahilhaneleri hem idarî hem de hususî mekân olma özelliği taşırdı.

B. Şeyhülislamlığa Sabit Mekân Tahsisi ile Şer'î İşlerin Fetvahaneye Nakli

Osmanlı Devleti'nde resmî ve hususî daire olarak kullanılan ve her atamada yeri değişen konaklardan sabit devlet dairesi uygulamasına geçiş tedricî olarak gerçekleşti. Bu bağlamda XVII. yüzyılın başlarında Ağa Kapısı, Süleymaniye'de

5 Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform*, s. 23-27. Şeyhülislamın sahilhanesinde yapılan bir meşveret için bkz. Ahmed Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, (yay. Mücteba İlgürel), İstanbul 1978, s. 167; Reşat Ekrem Koçu, “Şehirdeki Konaklardan Yalılara, Yalılardan Konaklara Taşınma Yasağı”, *Osmanlı Tarihi'nde Yasaklar*, Tarih Dünyası, özel sy. 2, (1950), s. 37-38). Padişahlara has deniz gezintilerinde bindikleri 10-12 çifte “saltanat kayığı”, sadrazamlara has sandal ve 7 çifte sadaret kayığı, kethüda beye ait 7 çifte piyade, sadaret mektupçusuna mahsus 5 çifte piyade vardı. Saltanat kayığı hakkında bkz. M. Zeki Pakalın, “Saltanat Kayığı”, *OTDTS*, İstanbul 1993, c. 3, s. 107-111; Hayati Tezel, M. Erem Çalıkoğlu, *Boğaziçi ve Saltanat Kayıkları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1983, s. 15-29. Çavuşbaşılardan şeyhülislâm azillerindeki rolleri hakkında bilgi için bkz. Murat Uluskan, “Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, Yüksek Lisans tezi, MÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 53.

yeniçeri ağası makamı olarak inşa edildi. XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar veziriazamlara mahsus sabit bir daire de yoktu. Öyle ki Sadarete atanalar saraya yakın mahallerdeki konaklarda oturur ve selâmlık kısmını Paşa Kapısı ittihaz ederlerdi. 1654 (1064) yılında Veziriazam Derviş Mehmed Paşa'ya Topkapı Sarayı'nın Alay Köşkü karşısında bulunan eski veziriazamlardan Halil Paşa'nın sarayının tahsisi üzerine sadrazamlara mahsus sabit bir hükümet merkezi (Paşa Kapısı) meydana geldi.⁶

Sivil ve askerî bürokraside durum böyle iken şeyhülislam ve ilmiye bürokrasisinin sabit bir mekâna kavuşması nispeten daha geç bir tarihte oldu. Nitekim 15 Haziran 1826 (9 Zilkade 1241) tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye, yeniçeri ağası yerine serasker, Ağa Kapısı yerine de Serasker Kapısı tabirlerinin kullanılması kararlaştırıldı. Bu cümleden olarak, Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı Vezir Hüseyin Paşa seraskerliğe getirildi ve bu kuruma çalışma yeri olarak Ağa Kapısı tahsis edildi. Kısa bir süre sonra Yeniçeri Ocağı isminin kaldırılarak Asakir-i Mansure-i Muhammediyye denilmesi gibi Ağa Kapısı unvanının da unutturulabilmesi için buranın Fetvahane olarak isimlendirilmesi ve sadrazamların resmî dairesi olan Bâbiâli'ye mukabil Ağa Kapısı'nın da şeyhülislâmların resmî dairesi olması kararlaştırıldı.

Şeyhülislâm, yenilenen Ağa Kapısı'na henüz taşınmamıştı ki, 2 Ağustos 1826 (27 Zilhicce 1241) tarihinde Hocapaşa yangını meydana geldi. Bunun üzerine Fetvahane (Ağa Kapısı) bir süre Bâbiâli olarak kullanıldı. Bu nedenle yaklaşık bir yıllık bir gecikmeyle şeyhülislâm ve maiyeti Fetvahane'ye taşındı. Fetvahane de haremlik ve selâmlık olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Şeyhülislâmlar, önceki devirlerde olduğu gibi yazları, aileleriyle Boğaziçi'ndeki sahilhanelerinde geçirirdi. İdarî işleri yürütmek için beş çifte kayığıyla sahilhanesinden Fetvahane'ye gelirdi. Sahilhanelerde de bazı önemli toplantı ve görüşmeler yapılsa bile asıl idare merkezi Fetvahane idi.⁷ Tadilata uğramış olan eski Ağa Kapısı, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar şeyhülislâmlık (Bab-ı Meşihat) olarak hizmet vermeye devam etti.

Osmanlı Devleti'nde şer'î işler kaza (yargı) ve ifta (fetva) olarak iki kısımdı. Yargı ve fetva işlerinin en üst düzey temsilcileri Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri ile şeyhülislâm idi. Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri, ilmiye sınıfı hiyerarşisi içinde şeyhülislâmdan sonra ikinci sırada, ancak teşkilât itibarıyla merkez teşkilâtı içinde yer alırdı. Dolayısıyla ilmiye merkez bürokrasisinin en üst düzey idarecileri olan

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: TTK, 1988, s. 249-250.

7 Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s. 27-31. Vak'a-yı Hayriyye'den sonra neşr olunan bu ferman sureti için bkz. Lütfi, *Tarih*, Dersaadet 1290, c. 1, s. 357-361. Lütfi Efendi, Ağa Kapısı'nın Serasker Kapısı yapılmasını "Sultan Bayezid cami-i şerifi civarında Saray-ı Atik namıyla meşhur daire-i vâsiada olanlar Yeni Saray'a nakl ile orası dahi Makam-ı Seraskerî ittihaz kılındı" şeklinde izah etmektedir (Lütfi, *Tarih*, c. 1, s. 147).

kadıaskerler için de sabit mekân tahsisi henüz yapılmamıştır.1836 yılına kadar Eski Ağa Kapısı olan Fetvahane'de sadece şeyhülislâm, fetva emini ve bunların maiyetlerindeki memurlar hizmet vermekteydi. Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri ile İstanbul kadısı, görevlerini kendi konaklarında ifa ediyorlardı. Öyle ki her görev değişiminde bu mahkemelerin yerleri de başka bir mekâna taşınıyordu.

Eski Ağa Kapısı'nda yapılan ilk tadilattan sonra 1836 yılında Fetvahane'de yapılan bir dizi çalışmadan sonra Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri ile İstanbul kadısı kendileri için hazırlanan hususî dairelere taşındı. Böylece ilmiye teşkilatının en üst düzey idarecileri olan şeyhülislam, kadıaskerler ve İstanbul kadısı aynı yerde bulunan sabit birer mekâna sahip oldular. Şeyhülislam, kadıaskerler ve İstanbul kadıları atama prosedürü gereğince değişmesine rağmen artık sabit olan dairelerinin yeri değişmez oldu. Buralarda istihdam edilen memurlar için de geçerliydi.

Öte yandan davalıların kadının verdiği hükme kanaat etmemeleri, verilen hükmün uygulanmaması veya kararın doğruluğunu etkileyecek eşkıya ve hür-lük davaları gibi pek çok dava huzur murafaasının konusu olurdu. Bu davalar, veziriazamın nezaretinde İkinci Divânı'nda veya yine veziriazamın nezaretinde kadıaskerlerin katılımı ile Cuma Divânı'nda ya da İstanbul ve Bilâd-ı Selâse kadı-ları denen Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarının katılımı ile Çarşamba Divânı'nda görülür; gerekirse Cuma ve Çarşamba Divânı üyelerinin kendi divânlarına havale edilirdi. 30 Mart 1838 (4 Muharrem 1254) tarihinde sadaretin yerini alan Başvekâlet memuriyeti ile Umûr-ı Dahiliye Nezareti birleştirildi. Bu sırada şer'î davaların asıl merciinin şeyhülislâm olduğu ve huzur murafaalarının da onun huzurunda görülmesine karar verildi.

Böylece 1836 yılında yapılan ilk düzenlemeyle Anadolu ve Rumeli Kadıaskerliği ile İstanbul Kadılığı Fetvahane'ye (Bab-ı Meşihat) nakledildi. 1838 yılında yapılan ikinci düzenlemeyle de davaların son kez görüşülüp karara bağlandığı huzur murafaaları şeyhülislâmın yönetimindeki Fetvahane'ye aktarıldı. Şeyhülislâm da ilk defa tüm şer'î işlerin ve kurumların mercii oldu. İlmiye teşkilatı hemen hemen tüm birimleriyle şeyhülislâmın denetimi altına girdi. Şeyhülislâm, vakıfların idaresi hariç tüm şer'î işlerin nazırı oldu.⁸

C. Eski Kurumların Revizyonu ve Yeni Meclislerin Açılması

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ilmiye teşkilâtında yeni birimler ve meclisler oluşturuldu. Kadıaskerlerin görevlerinde revizyona gidilerek miras, yargı ve kadı atamasıyla ilgili yetkilerinin bir kısmı yeni kurulan meclislere aktarıldı. Öyle ki miras taksimi sırasında yetim paralarının işletilme yetkisi 1851 yılında şeyhülislâmlıkta kurulan Emval-ı Eytam Nezareti'ne verildi. Bu düzenleme 1854 yılında İstanbul

8 Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform*, s. 31-34. Sadaretin başvekâlete dönüştürülmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 26-29.

ve Bilad-ı Selâse denilen Galata, Üsküdar ve Eyüp Kadılıklarını da içine alacak şekilde genişletildi. 1866 yılında taşrada emval-ı eytam müdürlükleri ve sandıkları kurularak yetimlerin mallarının muhafaza ve işletilmesi tüm ülkede bu yeni birimler vasıtasıyla yürütülmeye başlandı. 1874'te de yetim mallarını muhafaza ve işletmek üzere şeyhülislâmın nezaretinde Meclis-i İdare-i Emval-ı Eytam kuruldu.

5 Nisan 1855'te kadılık sistemine yeni bir şekil verecek üç temel düzenleme yapıldı. Şöyle ki öteden beri kullanılan "kadı" terimi yerine hangi rütbeden olursa olsun tüm şer'î hâkimler "naip" olarak adlandırıldı. Naipler bilgi ve kabiliyetlerine göre beş sınıfa ayrıldı. Eski sistemde bilgi ve dirayetleri bilinen üst düzey vilâyet kadıları (*mevleviyet*) ile büyük müderrisler (*kibar-ı müderrisîn*) birinci; bunların bir derece altında bulunan "devriye mevleviyeti" ve buna denk müderrisler ile bilgi ve dirayetleri bilinen "eşraf-ı kudat" denen kaza kadılarının en üst derecesindeki "sitte kadıları" ikinci sınıf kabul edildi. Bunların dışındakiler yapılacak sınavla ortaya çıkan bilgi ve liyakatlerine göre üçüncü, dördüncü ve yine imtihanla naiplik mesleğine yeni girenler de beşinci sınıf olarak belirlendi. Aynı şekilde niyabet merkezleri de beş sınıfa ayrıldı. Merkeze yakın belde ve kaza naiplerinin görev süresi 18, uzak olanların ise 24 ay olacak ve kanun dışı hareketi görülenler azledilerek cezalandırılacaktı. Bu esasları uygulamak üzere de kadıaskerliklerden bağımsız olarak şeyhülislâmlıkta Meclis-i İntihab-ı Hükâm isimli bir birim oluşturuldu.

17 Ağustos 1855'te ise naip olacıklara yeterli bilgi donanımını kazandırabilmek amacıyla, Süleymaniye Camii yakınında devlet memuru yetiştirmek üzere daha önce kurulmuş olan Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye, Muallimhane-i Nüvvab'a dönüştürüldü. Muallimhane'nin amacı kadılık mesleğine girmek isteyenlere Arapçayı, İslâm hukukunun muamelât kısmıyla miras hukukunu ve şer'î belge düzenlemeyi öğretmekti. Her sene yirmi beş-otuz mezun veren mektebin en önemli sorunu, öğrencilerin aldıkları bilgilerin uygulamasına yönelik stajın olmamasıydı. Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin, mektep mezunlarının Anadolu ve Rumeli Kadıaskerliği, İstanbul Kadılığı ve İstanbul'daki şer'îye mahkemelerinde maaşlı stajyer olarak görev yapmaları yönündeki önerisi 8 Ekim 1869 tarihinde onaylandı ve böylece staj sorunu çözümlenmiş oldu.

Aynı yıl *Mecelle* denilen ilk Osmanlı medenî kanununun birinci kitabı tamamlandı. Nizamiye mahkemeleri, Hanefi mezhebi esas alınarak hazırlanan İslâm hukukunun "muamelât" kısmına (*Mecelle*); şer'îye mahkemeleri ise, İslâm hukukunun "münakahat" ve "ukubat", yani, miras, nafaka, evlenme-boşanma konularına bakmaya başladı. Muallimhane mezunları hem şer'îye hem de nizamiye mahkemelerinde görev yaptıkları için müfredatta fıkıh derslerinin yanında Müslim ve gayrimüslim davalarını görmede esas kabul edilen İslâm hukukunun muamelât kısmı, yani *Mecelle* ve diğer bazı kanunlar da yer almaktaydı.

1873'te Muallimhane'nin giriş, sınıf geçme ve mezunlarının kadılık mesleğine giriş sınavlarının şekli yeniden düzenlendi. 10 Aralık 1883'te Muallimhane-i

Nüvvab ismi Mekteb-i Nüvvab olarak değiştirildi. Bu düzenlemenin getirdiği en önemli yenilik, üst düzey ilmiye mensuplarının çocuklarının (*zadegân*) okula sınavsız kabul edilmeleri kuralının kaldırılmasıydı. Osmanlı medenî kanunu *Mecelle*'nin de kaynağı olan fikhın yegâne teorik ve pratik eğitiminin yapıldığı bir mektep olarak hizmet veren ve zamanla "Muallimhane-i Kudat", "Mekteb-i Nüvvab", "Mekteb-i Kudat" ve "Medresetü'l-Kudat" gibi farklı isimlerle anılan Muallimhane-i Nüvvab'ın ders programları yeni kanun dersleriyle zenginleştirildi. Mektep mezunları da uzun yıllar Osmanlı şer'îye ve nizamiye mahkemelerinde görev yaptılar.

Yukarıda şer'î daire ve işlerin şeyhülislâmlığa nakli bahsinde izah edildiği gibi öteden beri sadrazamın nezaretinde yürütülen huzur murafaası (temyiz) yetkisi 1838 yılında şeyhülislâmlığa aktarıldı. Bu tarihten sonra şeyhülislam huzurunda görülen huzur murafaası davalarının ilk tetkiklerinin yapılması işleri de 1861'de kurulan Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îyye'ye verildi. Tekkeler de bürokraside gelişen merkezîyetçi siyasete uygun olarak yeni düzenlemelere tabi tutularak 1866'da şeyhlerin tayinleriyle dervişlerin arasında meydana gelen davaların görüldüğü Meclis-i Meşayih kuruldu. Bu arada 1846 tarihli asker alım ve muafiyetlerinin de belirlendiği düzenlemeden sonra medrese talebelerinin askerlik işlerini yürütmek üzere şeyhülislâmlık bünyesinde Meclis-i İmtihan-ı Kur'a oluşturuldu.

Bu süreçte İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarının idarî ve beledi yetkileri de yeniden belirlendi. Bu kadılıkların devrettiği yetkilerden en önemlileri idarelerindeki vakıf nezaretleriyle belediyeye dair görevleriydi. 1831 yılında yapılan bir düzenlemeyle İstanbul Kadılığı nezaretindeki vakıfların idaresi Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne aktarıldı; ayrıca öteden beri kadıların görevleri arasında bulunan eşyaların fiyatının belirlenmesi ve sokakların temizliği gibi bazı beledi hizmetlerin yürütülmesi görevleri de 1855'te kurulan Şehremaneti'ne devredildi. Böylece Anadolu ve Rumeli kadiaskerliklerinde olduğu gibi İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıklarının geleneksel yapıları da ıslah edildi.⁹

II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devrinde de benzer düzenlemeler yapıldı. Şeyhülislamlık bünyesinde yeni meclis ve birimler teşekkül etti. Bu meclis ve birimler; Mahkeme-i Temyiz-i Şer'îyye Dairesi, Fetvahane-i Âli, Bab-ı Fetva Sicill-i Ahval Dairesi, Bab-ı Fetva Memurin Dairesi, Evrak Odası, Mektubi kalemi, Sicillat-ı Şer'iyye Dairesi, Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'îyye Dairesi, Darü'l-hikmet'l-islamiyye, Şura-yı İlmiye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiye, Ders Vekaleti ve Meclis-i Mesalih-i Talebe, Muhasebe-i İlmiye Dairesi şeklinde sıralanabilir.¹⁰

9 Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform*, s. 117-232; İlhami Yurdakul, "Eğitim ve İlmiye Teşkilatı'nda Yapılan Düzenlemeler", *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, s. 68-73.

10 Bu meclis ve kurumlar ile defter serileri için bkz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: İSAM yayınları, 2006.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin kurumsallaşma süreci gibi modern devletin ortaya çıkışı da ilmiye sınıfı olmadan izah edilemez. Bu nedenle hem sivil ve ordu hem de ilmiye düzenindeki kurumsallaşma (bürokratikleşme), ihtisaslaşma (profesyonelleşme) ve meclisleşmenin (demokratikleşme) ana kaynaklara dayalı olarak izah edilmesi zaruridir. Bu sürecin bizzat devrinde kurumların ürettiği arşiv ve ana kaynaklara dayanılarak yazılması ve doğrudan pratiğin görülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki başlıkta ilmiye sınıf ve teşkilatına dair arşivler, defter serileri, ana kaynaklar ve katalogların izahı faydalı olacaktır.

II. Şeyhülislamlık Hakkında Önemli Arşivler ve Kaynaklar

A. Şeyhülislamlığa Dair Arşivler ve Arşiv Katalogları

Hem Osmanlı geleneksel düzeni hem de modernleşme sürecinde devlet aygıtının her alanında ve hemen her konusunda ilmiye sınıf ve teşkilatının üyelerine, bunların faaliyet ve fikirlerine müspet veya menfi olarak şahit olmak-tayız. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin saray arşivi, sadaret ve nezaret arşivleri ile tüm merkez ve taşra kurum arşivleri ilmiye çalışmalarına veri sunabilmektedir. Geleneksel düzende ilmiye sınıf ve teşkilatına dair saray ve Başbakanlık Arşivi ile şer'îye sicilleri, Tanzimat sonrası dönem araştırmaları için ise Şeyhülislamlık Kurum Arşivi (Müftülük-Meşihat Arşivi) bu konuda büyük önem arz etmektedir. Ancak evrak muamelelatı ve bürokrasisi bakımından iş ve vakaların seyrinin takibi için çoğu zaman şeyhülislamlığın kurum arşivi olan Şeyhülislamlık Arşivi tek başına yeterli olmaz. Bu bakımdan araştırmacının sadaret, nezaretler ve diğer merkez ve taşra kurumlarına dair evrak ve defterlerin muhafaza edildiği Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Saraya intikal eden hususlara dair büyük bir yekûn tutan saray arşivi evrak ve defterlerine de bakması zaruridir.

Bu arşivlerden yararlanırken ilk müracaat kaynağı ise arşiv kataloglarıdır. İلميye teşkilatının Tanzimat sonrası arşiv kayıtları İstanbul Müftülüğü'nde Meşihat Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Burada şeyhülislamlık merkez bürolarının ürettiği defterlerin tasnifi ve katalog çalışması yakın zamanda Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt tarafından tamamlanmış ve *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*¹¹ adıyla yayınlanarak burada bulunan evrak ve defterler ilim dünyasına tanıtılmıştır. XVI ila XIX. yüzyıllar arasında şeyhülislamlık, kadiaskerlikler, nakîbüleşraflık, İstanbul ve Bilad-ı Selase kadılıkları ile Tanzimat sonrası şeyhülislamlıkta teşekkül eden meclislere ait defter ve evrak Şeyhülislamlık (Meşihat) Arşivi ile Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Ancak Ağa Kapısı'nın şeyhülislamlara mahsus sabit bir mekân olarak tahsisinden sonra teşekkül eden arşiv malzemesi bir yangın

11 İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.

neticesinde yok olmuştur. Bu yüzden de 1826 ila 1870 yıllarına ait arşiv malzemesi bu arşivde mevcut değildir.

İstanbul Şer'îye mahkemelerine dair siciller de burada muhafaza edilmektedir. Şer'îye sicil kayıtları, Osmanlı Devleti döneminde eyalet merkezleri, sancak ve kazalarda görevlendirilen kadılar tarafından tutulmaktaydı. Devlet merkeziyle yazışmalar, belediye hizmetleriyle ilgili kararlar, mahkemeye intikal eden her türlü davalar, dilekçeler, fermanlar, beratlar, ilamlar, hüccetler, beratlar ve vakfiyeler bu sicillere kaydedilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında şer'îye Sicilleri, Osmanlı Devleti döneminde kayıt altına alınan resmî işlemleri günümüze kadar intikal ettiren en önemli arşiv malzemesidir. Başka bir ifadeyle bu siciller ait olduğu şehrin hafızası, kimliği ve hatırat kayıtlarıdır. Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bulunan sicillerin 22 ciltlik orijinal kataloğu Ahmet Akgündüz tarafından *Şer'îye Sicilleri* adıyla yayınlanmıştır.¹²

İstanbul ve Bilad-ı Selase denilen Eyüp, Üsküdar ve Galata ile buralara bağlı idarî birimlere ait şer'îye sicillerinde bulunan vakfiyelerin kayıtlarını içeren ve Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, Ayhan Işık, İsmail Kurt ve Esra Yıldız tarafından hazırlanan *İstanbul Şer'îye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu* ise bir ihtisas kataloğu olarak önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu vakfiye kayıtları Osmanlı Devleti'nin dinî, malî, idarî ve sosyal yaşamına dair çok önemli bilgilere ulaşma imkânı sunacaktır.¹³

İlmiye mensuplarına ait *Sicill-i Ahval Defterleri*¹⁴; kadı, müderris, müftü ve mahkeme görevlilerinin tercüme-i hal varakalarında bulunan bilgilerin derlenmesinden müteşekkildir. Sicill-i Ahval Defterindeki bilgiler Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması*¹⁵ adlı çalışmasının da kaynağıdır. Albayrak, bu sicil defterlerini özetleyerek çalışmasında kullanmış, ancak neşir yöntemi hakkında bilgi vermemiştir. Bu sicil defterlerine de kaynaklık eden tercüme-i hal varakalarının envanteri ise Hümeýra Zerdecî tarafından *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*¹⁶ adıyla yayınlanmıştır.

Görüldüğü gibi “şer'î işler nezareti” olan şeyhülislamlık hakkında yapılan araştırmalarda başta Bab-ı Meşihat Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Saray Arşivi ve diğer merkez ve taşra arşivleri ile kütüphanelere müracaat etmek gerekir. Bu arşivlerden kolay bir şekilde faydalanabilmek için de hazırlanan kataloglar araştırmacılara rehberlik hizmeti sunacaktır.

12 İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

13 İstanbul: İSAM, 2015.

14 Aydın, Yurdakul ve Kurt, *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, s. 35-36.

15 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c. 1-3, İstanbul: Medrese Yayınevi, 1980; c. 4-5, 1981.

16 Hümeýra Zerdecî, *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

B. Şeyhülislamlık Hakkında Bazı Önemli Defter Serileri

Şeyhülislamların idarî görevlerine ve şeyhülislâm tayinlerine ait kayıtların toplandığı defterler İstanbul'daki muhtelif arşiv ve kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları ruus, tahvil ahkam ve tarik defterleridir.

1. Ruus Defterleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Ruus defterleri, Osmanlı ilmiye teşkilatı çalışmaları için en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. İlmiye sınıfının en üst derecesindeki şeyhülislâm ve kadıasker tayinlerinin yanı sıra mevleviyet kadıları ve müderrislerin tayin kayıtlarının da bulunduğu bu defterler, üç asır boyunca tutulmaya devam etmiştir. Ruus defterlerindeki ilmiye sınıfına ait tayin kayıtları bugüne kadar ilmiye sınıfının teşkilat yapısı hakkındaki bilgilerimizi tashih etmemize yarayacak önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu kayıtlar özellikle XVI. yüzyıl mevleviyet kadılığı sistemini ve yüksek dereceli müderrisler sınıfının yapısını açıklığa kavuşturmaktadır. Ancak tasnif çalışmalarının süreç içinde tamamlanması nedeniyle daha önce yapılan çalışmalarda yeni tespit edilen kaynaklar kullanılmamıştır. Öyle ki Anadolu ve Rumeli kadıasker ruznamçelerinin bir kısmı Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde ve diğer bir kısmı da Nuruosmaniye Camii Kütüphanesi'nde bulunmuştur.¹⁷ Bu sebeple şeyhülislâm ile Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin faaliyetleri neticesinde teşekkül eden defterler bugüne kadar yeterince incelenmemiştir.

Mevleviyet olarak da isimlendirilen ve genellikle beylerbeylik merkezleri ile İmparatorluğun İstanbul, Edirne, Bursa, Mekke ve Medine gibi şehirlerinde bulunan yüksek dereceli kadıların tayinleri, şeyhülislamların yetkisi dâhilinde bulunduğu için bunlara ait tayin kayıtları kadıasker ruznamçelerinde yer almıyordu. Mevleviyet kadılarının tayinleri XVI. yüzyılın ortalarından itibaren ruus ve tahvil defterlerine kaydedilmekteydi. XVI. yüzyılın ortalarında henüz mevleviyet müddetleri için düzenleme yapılmadığından yeni kadıların boşalan kadılıklara tayinleri de ancak ölüm veya aziller dolayısıyla mümkün olabilmekteydi.

Veziriazamlara ait olan yüksek dereceli müderris, kadı ve müftülerin tayin işlemleri 1574 (982) yılından itibaren şeyhülislamlara bırakılmıştı. Ebussuud Efendi'nin haklı şikâyet ve yakınmalarına sebep olan bu yeni durum, fetva görevinin yanında şeyhülislâmı doğrudan bürokrasinin içine sokmuş ve şeyhülislamlık teşkilatını yeniden şekillendirmiştir.¹⁸ Fakat şeyhülislamlar yaptıkları tayinler için Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri gibi müstakil ruznamçe defterleri tutmamışlar ve bu tayinlere ait kayıtlar ruus defterlerine kaydedilmiştir. Bu şekilde ilmiye sınıfına ait bürokratik

17 Nuruosmaniye Kütüphanesi ruznamçeleri için bkz: İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/3 (İstanbul 1980), s. 3-15. Meşihat Arşivi ruznamçeleri için bkz. Cahit Baltacı, "Kadıasker Ruznamçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/1 (İstanbul 1979), s. 55-100.

18 Ebussuud Efendi vezir-i azama yazdığı tezkiresinde "fetva ile meşguliyet vaktimizi alırken bu bâni dahi üzerimize tahmil bize cevrdir" demişti (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 179).

işlemler kadı ve müderrislerin derecelerine göre Şeyhülislamlar ve kadıaskerler vasıtasıyla yürütülmüştür.

XVI. yüzyıldan itibaren geliri 40 akçeden aşağıdaki müderrisler ve 150 akçeden aşağı olan kadılar kadıaskerler tarafından tayin edilir ve tayin kayıtları ruzmançe defterlerine işlenirken bunun üstündeki kadı ve müderrisler ile muidlerin tayinleri Şeyhülislâm tarafından yapılır olmuş ve tayin kayıtları ruus defterlerine işlenmiştir. Şeyhülislâm ayrıca ordu kadılarını, bütün vilayet, sancak ve kaza müftülerini, imam hatip ve müezzinleri ve Konya'da post-nişin olan Çelebi Efendi'nin inhası üzerine Mevlevi şeyhlerini ve kadıaskerleri tayin ediyordu. Bunlarla ilgili kayıtların da farklı tarihlerden itibaren ruus defterlerine işlendiği görülmektedir.

Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin tayinleri de ruus defterlerine işlenmekteydi. Bu tayinler tek bir cümleden ibaret olup göreve getirilen kişinin eski mevkiini ve ismini ihtiva etmektedir.¹⁹ Şeyhülislâm tayinlerinin ise XVI. yüzyılın sonlarına doğru ruuslara kaydedildiği görülmektedir. Bu tayinler “müftülük”,²⁰ “hizmet-i fetvâ”,²¹ “hizmet-i fetvâ der İstanbul”,²² “fetvâ-yı şerif der İstanbul”²³ gibi başlıklar altında kaydedilmiştir. Görülebilen ilk Şeyhülislâm tayini 25 Ağustos 1574 (7 Cemâziyelevvel 982) tarihli olup Rumeli kadıaskerliğinden mütekâid olan Hamid Efendi'nin Şeyhülislâm olduğunu bildirmektedir.²⁴ Ruus defterlerinde, düzenli olmamakla beraber, “fetva” başlığıyla imparatorluğun muhtelif vilayet ve sancaklarına tayin edilen ve genellikle şehrin tanınmış müderrisleri arasından seçilen müftülere ait kayıtlara da rastlanmaktadır.²⁵

2. Tahvil (Atık Kaza) Defterleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tahvil Defterleri serisinde “atık kaza” başlığıyla kaydedilen defterler, şeyhülislamların tayin kayıtlarının yer aldığı diğer bir defter serisini oluşturmaktadır. Bu defterler 5, 20, 35, 36, 52, 61, 72 ve 76 numaralı defterlerdir. Atık ulema defteri de denilen atık kaza defterleri, tayin işlemlerini Tahvil Kalemi'nin takip ettiği ilmiye sınıfına mensup yüksek dereceli bürokrat ve kadıların tayin kayıtlarından oluşmaktadır. Belli bir hiyerarşik yapı gözetilerek tutulan bu tür defterlerde sırasıyla Şeyhülislâm,

19 “Kadıaskerlik-i Anadolu, İstanbul Kadısı Mevlânâ Perviz'e buyuruldu” (BOA, *KK Ruus Def.* nr. 218, s. 74); “Kadıaskerlik-i Rumeli, sâbıkâ kadıaskerlikden mütekâ'id olan Mevlânâ Abdurrahman Efendi'ye virilmek buyuruldu” (BOA, *KK Ruus Def.* nr. 225, s. 266).

20 BOA, *Mühimme* nr. 25, s. 253.

21 BOA, *KK Ruus Def.* nr. 239, s. 249.

22 BOA, *A.RSK* nr. 1470, s. 13.

23 BOA, *KK Ruus Def.* nr. 253, s. 205.

24 “Müftülük, Sâbıkâ Rumeli kadıaskerî olup tekâ'üd iden Hamid Efendi'ye Ayasofya zevâyidinden ikiyüz akçe ve Sultan Bayezid medresesi ile iki yüz elli akçe ile buyuruldu. Kadimden müftî efendilere virilü gelen surre ile iki yüz akçe vazîfeleri şehremininden buyuruldu” (BOA, *Mühimme* nr. 25, s. 253).

25 Amasya müftülüğüne yapılan tayin için bkz. *KK. Ruus* nr. 225, s. 20; “Fetvâ-yı şerif-i mahrûse-i Halep” başlığı ile Halep müftülüğüne yapılan tayin için bkz. BOA, *KK. Ruus* nr. 225, s. 336.

Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri, İstanbul kadıları ve Nakibüleşraf tayinleri ilk başta yer almakta ve bunu da derecelerine göre diğer mevleviyet kadıları takip etmektedir. Bu defter türünün Dîvân-ı Hümâyûn Tahvil Defterleri arasındaki en eski örneği 5 numaralı defter olup atık kaza başlığını taşır. Bu defterde 1604-1629 (1105-1137) yılları arasındaki tayinler kayıtlıdır.²⁶

3. Tarik Defterleri: Meşihat (Müftülük) Arşivi ile diğer arşiv ve kütüphanelerde bulunabilen Tarik Defterleri, ilmiye sınıfına mensup yüksek dereceli bürokratlar olan şeyhülislâm ve kadıaskerler ile mevleviyet kadıları ve müderrislerin tayin ve terfi tarihlerinin sırayla kaydedildiği defterlerdir. Tarik defterlerinin, kadı ve müderrislerin tayin usulünü muntazam hale koymak üzere 1829 (1245) yılında tutulmaya başlandığı söylenmekle beraber²⁷ İstanbul kütüphanelerinde daha eski tarihli defterlere de tesadüf olunmaktadır.²⁸

Meşihat Arşivi'nde 22 adet tarik defteri mevcut olup ilk defter 1829 (1245), en geç tarihli defter ise 1919 (1338) yılına aittir. Tarik defterleri "*Rütbe-i Vâlâ-yı Sadr-ı Fetva*", "*Mesned-i Vâlâ-yı Fetva*" gibi başlıklarla müzehhep bir sayfaya kaydedilmiş şeyhülislâm isimleriyle başlar. Bundan sonra sırasıyla sadreyin ve sudur olarak da isimlendirilen Anadolu ve Rumeli kadıaskerliği mensupları, nakibüleşraf ve Darü'l-hilafeti'l-aliyye (İstanbul Kadılığı), Mekke-i Mükerrreme, Medine-i Münevvere, Edirne, Bursa, Şam, Mısır, Kudüs, Halep, Havass-ı Refia, Selanik, Yenişehir-i Fenar, Galata, İzmir, Üskadar, Filibe, Bağdat, Ayntap, Belgrat, Sofya, Bosna, Erzurum, Maraş ve Trablusgarp mevleviyet kadılarının isimleri kaydedilmiştir. Mazul olanlar ise ayrıca gösterilmiştir. Bundan sonra Darülhadis'ten başlayarak Süleymaniye, Hamise, Darülhadis-i İbrahim Paşa, Musıla-i Süleymaniye, Hareket-i Altmışlı, İptida-i Altmışlı, Sahn-ı Sema, Musıla-i Sahn, Hareket-i Dahil, İptida-i Dahil, Hareket-i Haric ve İptida-i

26 Şeyhülislâmlık başlığı altında iki tayin kaydedilmiştir. Bunlardan tarih kaydı bulunmayan ilki "Sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mücibince sâbika Rumeli kadıaskeri olan Mehmed Sâdık Efendi'ye verilmiştir" şeklindedir. Ayrıca "Kadıaskerlik-i Rûmeli" başlığı altında 1105-1112 (1604-1611) yılları arasına ait dokuz tayin kaydedilmiştir. Anadolu kazaskerliği ile diğer kadılıkların tayin kayıtları da genellikle 1104-1106 (1603-1605) yıllarından başlamaktadır. Yalnız bu defter türünün hepsi aynı tarzda tutulmamıştır. Bazıları tertip bakımından farklı olup sadece mevleviyet kadılıklarıyla ilgili kayıtları ihtiva etmektedir. XVI. yüzyıl başlarındaki eyalet ve sancakların yöneticilerine ait tayin kayıtlarını derleyen sancak tevcih defterlerinde kadı ve müderrislerin listeleri de bulunmaktadır. Kadı ve müderrislere ait defterler Turan Gökçe tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Turan Gökçe, "934 (1528) tarihli bir deftere göre Anadolu vilayeti kadılıkları ve kadıları," 3 Mayıs 1944 *Türkçülük Armağanı* (İzmir, 1994), s. 77-94; a.m.f., "Anadolu vilayetine dair 919 (1513) tarihli bir kadı defteri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 9 (1994), s. 215-59. Kadı tayinlerinin kaydedildiği XVII. yüzyıl ortalarına ait bir defter de Kepeci Tahvil 425 numara kayıtlıdır. Defter 1067 (1657-8) tarihlidir.

27 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 186.

28 Mesela Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu "müteferrika" kısmında 64 numarada kayıtlı defter 1200/1784 tarihinde başlamaktadır.

Haric medreselerinin müderrisleri kaydedilmektedir. Bazı tarik defterlerinin sonunda kürsü meşayihî olarak da adlandırılan selatin camilerinin vaizleri kayıtlı bulunmaktadır.²⁹

4. Şeyhülislâm Arz Tezkireleri ve Telhis Defterleri: Şeyhülislâmların idarî faaliyetlerine ait yazışmalarla ilgili Meşihat Arşivi'nde iki defter serisi bulunmaktadır. Bunlardan *Meşihat Arzları ve İradelere Mahsus Kayıt Defterleri* Meşihat'tan Sadaret'e yazılmış olan arzlar ile bunlara dair çıkan iradelerin kaydedildiği altı defterden oluşan ve 1262-1339 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden bir seridir. Şeyhülislâm Uryanizade Ahmed Esad Efendi'nin meşihatına kadar 7 Aralık 1878 (12 Zilhicce 1295) ilmiye tevcihatları ve idarî hususlara ait maruzatlar ile bunlara dair çıkan iradelerin kaydı tutulmazken, bu tarihten sonra tezkire ve iradeler için hususi defterler tutulmaya başlanmıştır. Ayrıca daha önceki döneme ait tezkire ve iradeler hususi bir araştırma ile tespit edilmiş ve 1901 (1319) yılında, önceki şeyhülislâmlardan Arif Hikmet Beyefendi, Mehmed Arif Efendi, Mehmed Saadeddin Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Ahmed Muhtar Beyefendi ve Hafız Hasan Hayrullah Efendi'nin bulunabilen arz tezkireleri ile padişah iradeleri de ayrı bir defterde toplanmıştır.

Şeyhülislâmların idarî faaliyetlerine ait yazışmaların toplandığı *Telhis Defterleri*, Meşihat'tan Sadaret'e yazılmış olan telhisleri ihtiva etmekte olup dört adettir. İlki 1871 (1288) yılına ait olan defterler 1922 (1341) yılına kadar tutulmuştur. Meşihat telhisleri tayin muamelelerinin neticelendirilmesi için yapılan yazışmaların son basamağını oluşturmaktadır. Şeyhülislâm tarafından mevleviyet kadınlıkları ve yüksek dereceli müderrislerin tayiniyle ilgili olarak rutin bir şekilde tekrarlanmakta olan tayin prosedürü üç kademeli bir işlemle gerçekleştirilirdi. Bir tayinin gerçekleşmesi için önce Şeyhülislâmlıktan arz tezkiresi (tezkire-i ma'rûza) yazılır, padişaha arz edilen tezkire üzerine Mabeyn'den tayin hakkında iradeyi mübelliğ tezkire kaleme alınır ve son işlem olarak da Meşihat'ın telhisi hazırlanırdı.³⁰

Görüldüğü gibi ilmiye sınıf ve teşkilatıyla ilgili geleneksel devir için ruus, tarik ve tahvil defterleri ile Tanzimat sonrası çalışmalar için ayrıca şeyhülislamlık arz ve irade defterleri, telhis defterleri ve *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi*

29 Bu defterler için bkz. Reyhan Akbalık, "İstanbul'da Selâtin Camii Kürsi Şeyhleri (Cuma Vaizleri) (1826-1876)", Yüksek Lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik 2014.

30 Arz ve iradelere dair 6 defterin ilki İlhami Yurdakul tarafından yayına hazırlanmış olup "Tanzimat Devrinde Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri (1848-1878)" adıyla yayınlanacaktır. Diğer 5 defterin de transkripsiyon ve tashih çalışmaları devam etmekte olup "II. Abdülhamid Devrinde Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri" ve "II. Meşrutiyet Devrinde Şeyhülislam Arzları ve Padişah İradeleri" adlarıyla yayınlanması planlanmaktadır.

Defter Kataloğu adlı çalışmada tanıtılan ve künyeleri verilen defterler ilk akla gelen defter serileridir.

C. Ulema ve Şeyhülislam Biyografileri

Arsiv kayıtlarından sonra ilmiye sınıf ve teşkilatına dair en kıymetli kaynaklardan biri de müelliflerinin yaşadığı devirde veya daha sonradan kaleme alınan biyografi kitaplarıdır. Özellikle Batılı müelliflerin yoğun şekilde kullandıkları kaynakların başında ilmiye mensuplarının biyografilerinin bulunduğu kaynaklar gelmektedir. Bu kitaplar özellikle Batılı araştırmacıların zümre biyografisi yazımında sıklıkla başvurdukları kaynaklardan biridir. Bu araştırmacılar inceledikleri biyografi eserleri üzerinden ulema aileleri, kariyer basamakları ve sosyal kökenleri gibi çeşitli sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu biyografilerin ilmiye sınıf ve teşkilatının ana omurgasını bile tam olarak bilmeden kullanılması ve genellemelere gidilmesi bazı problemlere de zemin hazırlamaktadır.

Bu biyografi kitaplarının başında Taşköprülüzâde Ahmed'in Arapça olarak yazdığı *eş-Şakaiku'n-Nu'maniye* adlı eseri gelmektedir. Bu eser Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1558 yılına kadar yaşamış olan âlimler ve şeyhlerin biyografilerini ihtiva eder. Arapça olan bu eser Mecdi Mehmed Efendi tarafından bazı ilaveler yapılarak *Hadaiku'ş-Şakaik* adıyla Osmanlı döneminde Türkçeye çevrilmiştir. Bundan sonra esere birçok zeyil yazılmıştır. Bunlardan Kanûnî döneminin sonlarından 1634 yılına kadar olan dönemde yaşayan âlim ve şeyhlerin biyografileri Nev'îzâde Atâî'nin *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti'ş-Şakaik* (2. cilt); 1633-1687 yılları için Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayii'l-Fudalâ* (3. cilt); 1687-1730 yılları Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayii'l-Fudalâ* (4. cilt) ve 1730-1896 yıllarını kapsayan Fındıklılı İsmet Efendi'nin *Tekmileti'ş-Şakaik fi Hakk-ı Ehli'l-Hakaik* (5. cilt) adlı eserinde toplanmıştır. Görüldüğü gibi yaklaşık 600 yıllık bir devre dair ilmiye mensuplarının biyografilerinin toplandığı bu eserler *Şakaik-ı Numaniye ve Zeyleri* ismiyle tıpkıbasım ve indeksli olarak yayımlanmıştır.³¹

İlmiye mensuplarına dair bu genel biyografi eserlerinin dışında sadece şeyhülislâm biyografilerini konu alan kitaplar da hazırlanmıştır. Bunlardan Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Devhâtü'l-Meşâyih* adlı eserinde ilk Osmanlı şeyhülislâmı olarak kabul edilen Molla Fenar'den 1745'te ölen Feyzullah Efendizâde Mustafa Efendi'ye kadar 63 şeyhülislâmın biyografisini kaleme almıştır (828-1158/1424-1736 yılları arasında). Müellif eserine iki ayrı zeyl yazmıştır. 1. zeyl (1158-1175/1736-1762) yılları arasındaki, 2. zeyl (1182-1202/1770-1788) yılları arasındaki şeyhülislâmın terceme-i hallerini ihtiva eder. *Devhâtü'l-Meşâyih'e*

31 *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyleri*, I-V, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989. Bu eserlere ilave olarak Hacı Kalfa (Katip Çelebi), *Keşfüt-zünûn an Esami-i Küttüb ve'l-Fünûn* adlı eserinde 14.500 eser ve yazarlarının kısa biyografilerini verir. *Fezleke-i Tarih*'de ise olaylar ve ölen devlet adamları ile âlimlerin listesi mevcuttur.

daha sonra Ayıntabî Mehmed Münib Efendi, Süleyman Faik Efendi ve Mektubizâde Abdülaziz Efendi birer zeyl yazmıştır. Ahmed Rifat ise Müstakimzâde'nin eseri ile zeyillerine birkaç biyografi ekleyip *Devhatü'l-Meşâyih Ma'a Zeyl* isimliye yeniden kaleme almıştır.³²

Şeyhülislam biyografilerinin yer aldığı diğer bir kaynak ise Ahmed Refik'in *İlmiye Salnamesi* için "Osmanlı Şeyhülislamları" adıyla kaleme aldığı çalışmadır. Bu çalışmadaki şeyhülislamların kariyer basamakları ve atama kararlarına dair tarihler arşiv kayıtlarıyla örtüşmektedir.³³ Bir diğer kaynak ise İsmail Hami Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eseridir. Bu eserin 5. cildinde şeyhülislam biyografilerine yer verilmiştir.³⁴ Abdurrahman Şeref de *Tarih Musahabeleri* adlı çalışmasında Tanzimat devri şeyhülislamlarının biyografilerini vermiştir.³⁵

Bu çalışma kapsamında şeyhülislamın idaresindeki "şer'î işler nezareti" ve bu kuruma bağlı zümrelerin her biri hakkında yapılan araştırmaları tek tek değerlendirmek veya bunların tamamının bibliyografik künyelerini vermek bu çalışmanın kapsamını aşacaktır. Bu yüzden okuyucuya bir fikir vermesi bakımından doğrudan "şeyhülislam" ibaresini içeren ve bu konuda yayınlanmış kitaplar, makaleler ve hazırlanmış tezlerden oluşan bir kaynakçayı ek olarak sunmakla yetiniyoruz.

D. İlmiye Konusundaki Çalışmalar ve Beklentiler

İlmiye sınıfı üzerine yapılan çağdaş araştırmalar içinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* adlı kitabı hâlâ bu konuda temel çalışma olma özelliğini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Ancak Uzunçarşılı'nın bu kitabı sistematik bir teşkilât kitabı olmadığı gibi, ele aldığı dönem de temel olarak ilmiye sınıfının XIX. yüzyıla kadarki sürecidir. Uzunçarşılı'nın ilmiye sınıfının tamamına ait değerlendirmeleri bir bütün olarak önemini muhafaza etse de eserde yer alan medrese eğitimi, müderrislik, kadılık, şeyhülislamlık, kazaskerlik, nakibüleşrafılık konularında çok sayıda doktora ve yüksek lisans çalışması yapılmış, sayısız makale yayınlanmıştır. Mehmet İpşirli'nin doçentlik takdim tezi olan kadıaskerlik çalışması ve ilmiyeye dair yazdığı çok sayıda makale bu alanda çalışacakların ilk müracaat kaynakları olmuştur.³⁶ Doktora ve

32 Ahmed Rifat, *Devhatü'l-Meşâyih Ma'a Zeyl* (tıpkıbasım), İstanbul 1978. Mehmet İpşirli, "Devhatü'l-Meşâyih", *DİA*, İstanbul 1994, c. 9, s. 229. Bu eserin ilk baskısı taşbasması olup tarihsizdir. Eserin ikinci basımı, ilkinin tıpkıbasımı şeklinde gerçekleştirilmiştir (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978).

33 Darühilafetialiyeye 1334, s. 580-595.

34 İstanbul: Türkiye Yayınları, 1972, c. 5, s. 109-168.

35 İstanbul 1339, s. 300-305.

36 Bu tez daha sonra makale olarak yayınlanmıştır. Bkz. "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla kadar)", *TTK. Belleten*, 61/232, (1997), s. 597-699.

yüksek lisans tezlerinin yanı sıra ihmal edilmemesi gereken bir grup çalışma da burada zikredilebilir. İlmîye sınıfı ve özellikle de şeyhülislam ve kazaskerler hakkında 1945-1975 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde hazırlanan mezuniyet tezleri hem nitelik hem de nicelik bakımından dikkate değerdir.³⁷

Tanzimatla başlayan modernleşme hareketleri döneminde, Osmanlı ilmîye sınıfının ve ilmîye müesseselerinin değişim ve gelişim süreci ayrı bir inceleme alanı teşkil etmektedir. Bu alanda başlıca eserler olan; Tanzimat fermanının ilanının 100. yılı anısına hazırlanmış olan *Tanzimat*³⁸, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*³⁹ ve *Modern Türkiye'nin Doğuşu*⁴⁰ adlı kitaplar ilmîye sınıfına dair çok az bilgi vermekle beraber Osmanlı modernleşme çalışmaları için ilk müracaat kaynaklarından idi. Tanzimat dönemi, Osmanlı tarihçiliğinde geri-ileri ve eski-yeni gibi kesin çizgilerle ifade edilen bir tartışma alanı olmuştur. Dolayısıyla geleneksel olan geriyi, kötüyü; modern olan ise ileriye ve iyiyi temsil etmiştir. Modernin yanında gelenekselin varlığını sürdürmesi de ikilik ve Osmanlı modernleşmesinin zaafiyeti olarak görülmüştür. Ayrıca dinî kurumların köhneleşmiş yapılarıyla kendi haline terk edildiği ve bu yenileşme sürecinin sadece batılı kurumlar üzerinden yapıldığına hükmedilmişti. Ancak Tanzimat sonrası şeyhülislamlık kurumu ve birimlerine dair henüz kapsamlı akademik bir çalışma yoktu.⁴¹

1992 yılında Şeyhülislamlık Arşivi'nin tasnifinin başlaması ve *Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*'nun (2006) yayınlanmasından sonra bu

37 İlmîye sınıfının XVI-XVIII. yüzyılı için bkz. Orhan Köprülü-İsmet Parmaksızoğlu, "Şeyhülislam Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi Hayatı-Eserleri ve Zeyl-i Ravzatülebrar'ın Tenkidli Neşri", İstanbul 1945; Hamid Baykal, "Şeyhülislam Zekeriya Efendi Evladı ve Ahfadı", İstanbul 1946-47; Huriye Geçer, "Fezullah Efendi Ailesi-Ecdadı, Evladı, Akraları-", İstanbul 1949-50; M. Şihabüddin Akalın, "Dürrizadeler Ailesi ve Onun Diğer Ailelerle Vücuda Getirdiği Sihri Münasebetler", İstanbul 1947-48; Lamia Güllü, "Zenbilli Ali Efendi Ailesi-Ecdadı, Evladı ve Akraları", İstanbul 1949-50; Nuran Gülen, "Şemseddin Fenari ve Ailesi", İstanbul 1958-59; Nimet Bostan, "Ebussuud Efendi (Ecdadı, Evladı ve Akraları)", İstanbul 1949-50; Hamdiye Oğuz, "XVIII. Asır Osmanlı Şeyhülislamları", İstanbul 1963; Mustafa Yalçın, "Fetva Müessesesi ve XV. Yüzyıl Sonuna Kadar Tayin Olunan Müftüler", İstanbul 1974; Sezen Günay, "XVIII. Asrın İkinci Yarısında Kazaskerler ve Payelileri", İstanbul 1965; Bür Işın, "XVIII. Asrın İlk Yarısında Payeli ve Bilfiil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri", İstanbul 1965; Gülsen Gökçay, "XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri", İstanbul 1964; Nuran Bakır, "XVI-II. Asrın İkinci Yarısında Payeli ve Bilfiil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri", İstanbul 1966; Visali Yaşar, "İvaz Mehmed Paşazade Şeyhülislam İbrahim Beyefendi", İstanbul 1966-67; Güner Akyürek, "XVII. Asır Osmanlı Şeyhülislamları", İstanbul 1963.

38 Ankara: Maarif Matbaası, 1940.

39 Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

40 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London: Oxford University Press, 1961; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: TTK 1991.

41 İlmîye sınıfının XIX. yüzyılı için bkz. Nezihe Peközer, "Son Şeyhülislamları (1283-1341)", İstanbul Üniversitesi 1948-1949; Şükran Ergin, "Şeyhülislam Cemaleddin Efendi", Mezuniyet tezi, İstanbul Üniversitesi 1950-1951.

arşivi esas alan çalışmalar yeni bir devreyi teşkil eder. Böylece ilk kez Tanzimat sonrası şeyhülislamlık kurumu, alt birimleri ve bunlara dair defter ve evrak serileri bilinir olmuştur.

Bu arşiv kullanılmak suretiyle Bilgin Aydın tarafından “Bâb-ı Meşihat’ın Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi”⁴², İlhami Yurdakul tarafından da “Osmanlı Devleti’nde Şer’î Temyiz Kurumları”⁴³ adlı yüksek lisans tezleri bu kurum arşivi kullanılmak suretiyle hazırlanan ilk çalışmalar oldu. Şeyhülislamlık arşivi de yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmeye başladı. Anlaşılacağı üzere ilmiye sınıf ve teşkilatına dair şeyhülislamlık arşivi ve bu arşivde bulunan defter serileri ve bu serilerin araştırmacılar tarafından, resmî olarak, kolayca ulaşılabilir ve kullanılabilir olmasının yaklaşık 20 yıllık bir mazisi vardır.

Bu bağlamda Tanzimat devri ilmiyesini konu alan akademik çalışmalar arasında İlhami Yurdakul tarafından yapılan *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)* adlı çalışma, Yeniçeri Ocağı’nın ilgasından sonra ilmiye sınıfına da ders vermek amacıyla vakıf gelirlerine el konulduğu ve ilmiye teşkilâtının kendi haline terk edildiği şeklindeki tarihî kabullerin aksine, Osmanlı reformunun bir bütün olarak ele alındığını ve ilmiye teşkilâtının da yenileştiğini göstermektedir. Aynı şekilde Jun Akiba’nın Japonca olan “Son Devir Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Reform, 1826-1914” adlı doktora tezi de Tanzimat sonrası kadılık sistemindeki değişmeyi konu almaktadır. Ahmet Cihan’ın *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*⁴⁴, Ayhan Işık’ın “Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakibüleşraflık Müessesesi”⁴⁵ ile Muharrem Varol’un “Islahat Siyaset Tarikat- Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Tarikat Politikaları (1826-1866)”⁴⁶ adlı tezleri doktora düzeyinde şeyhülislamlık arşivi kaynakları da kullanılmak suretiyle hazırlanmış çalışmalardır.

Şeyhülislamlık arşivi defter serileri ve evrakı üzerinden yapılan çalışmalar henüz çok sınırlıdır. Dolayısıyla bu defter ve evrakın belki bir kısmının neşri, kaynağa daha kolay ulaşılması ve analitik bir tarihçilik için zaruridir. Bu bağlamda şeyhülislam arzları ve padişah iradelerini konu alan 6 adet defter ilmiye teşkilatındaki bürokratik reform için önemli bir kaynaktır. Öyle ki Şeyhülislâm Uryânizâde Ahmed Esad Efendi’nin şeyhülislamlığı sırasında 7 Aralık 1878 (12 Zilhicce 1295) tarihinde şeyhülislamlık arzları ve iradeler, hususî defterlere kayıt edilmeye başlanmıştır. Bu tarihten öncesine ait Tanzimat devri şeyhülislamlarının arzları ve padişah iradelerinden bulunabilenler de toplanarak bunların suretleri de hususi bir deftere kaydedilmiştir. Bu altı defterin transkripsiyonları

42 Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1996.

43 Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1996.

44 İstanbul: Birey Yayınları, 2004.

45 İstanbul Üniversitesi, 2013.

46 İstanbul Üniversitesi, 2013.

tarafımızdan tamamlanmış olup ilki *Tanzimat Devri Şeyhülislamlarının Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)* adıyla 2017’de yayınlanacaktır. Diğer defterlerin yayım hazırlıkları ise devam etmektedir. Bu defterlerin neşri tamamlandığında yerli ve yabancı akademisyenler tarafından Osmanlı modernleşmesi ve ilmiye sınıfına dair daha sağlıklı hükümler verilebilecektir.

Öte yandan Osmanlı medrese eğitimi tarihi tam olarak vuzuha kavuşturulabilmiş değildir. Medrese ve medrese dışı eğitim, ders müfredatları, okutulan kitaplar hala izah edilmeyi bekleyen konulardır. Tanzimat sonrası İstanbul medreseleri üzerine Zeynep Altuntaş tarafından yapılan “Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Uleması” ile Azru Güldöşüren’in “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Uleması (İdari, Siyasi ve Sosyal Hayattaki Roller)” adlı doktora çalışmaları devrin müderrislerini konu almaları bakımından dikkate değerdir. Öte yandan Osmanlı müelliflerinin kaleme aldığı eserler üzerinden Osmanlı zihniyet dünyasının anlaşılmasına yönelik olarak İhsan Fazlıoğlu’nun *Kayıp Halka İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*⁴⁷ adlı çalışması mevcut yanlış algıyı değiştirmek bakımından dikkate değerdir.

İlmiye sınıf ve teşkilatına dair arşiv belgelerine yansıyan resmî ifade kalıplarının dışında, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, fevkalade önemli ayrıntıları ve özel bilgileri devrinde kaleme alınan biyografiler ve otobiyografilerde bulabiliriz. Bu tür kaynakların ilmiye sınıfı için de dikkate değerlerinden biri Cevdet Paşa’nın otobiyografisidir. Öyle ki Cevdet Paşa’nın otobiyografisi ilmiye mensuplarının kariyer basamaklarını çıkış hikâyeleri ile bunların eğitim ve kültür hayatları hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır.⁴⁸ Benzer nitelikte bilgiler içeren Taşköprülüzade, Kâtip Çelebi ve devrin diğer önemli simalarının otobiyografileri de Osmanlı Devleti’nin geleneksel düzeni ve kültür hayatı ile modernleşme devrinin kıyaslanması ve anlaşılmasına katkı sunacak canlı ve ilginç bilgilere sahiptir.⁴⁹

Öte yandan hatıra ve günlükler, resmî evrakın boş bıraktığı alanları doldurmak için müracaat edilecek kaynaklardan biridir. Ali Suat Ürgüplü tarafından hazırlanan *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayrı Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*⁵⁰ adlı çalışma son dönem çalışmaları için önemli bir kaynaktır. İslahat layihaları da çok kıymetli bilgiler içermekle beraber esasen layiha sahibinin ulaşabildiği bilgiler ve gözlemleri ışığında yazarın kendi doğrularını yansıtmaktadır. Bu bakımdan çağdaş araştırmacıların bu verileri

47 İstanbul: Papersense, 2015.

48 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir 40-Tetimme*, haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK, 1986, s. 3-24.

49 Mecdi Mehmed Efendi, *Şakayık-i Numaniye ve Zeyilleri*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, c. 1, s. 524-527; Katip Çelebi, *Mizanü’l-Hakk fi İhtiyari’l-Ahakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980, s. 113-123.

50 İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 2015.

dikkate almakla beraber sahada araştırma yapıp kendi yorumlarını sunması beklenir. Bu layihalardaki bilgileri alt alta sıralamak suretiyle araştırmaya bahis olan konu aydınlatılmaz. Öteden beri ilmiye sınıf ve teşkilatına dair çıkarılan layihalar büyük ölçüde bilinmekle beraber ilmiyeye dair kanunların derlendiği bir ana kaynak henüz hazırlanabilmiş değildir.⁵¹ Bu konudaki çalışmamız tamamlanmış olduğunda ilmiyeye ilgili gelişmelerin bir kısmını kronolojik olarak takip etmek mümkün olacaktır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin hangi kurum ve mevzusunu çalışırsanız çalışın konu bir şekilde ilmiye sınıfı, İslam hukuku ve din bahsine kapı aralar. Bu bakımdan Osmanlı tarihi çalışmalarında en geniş ve problemli saha ilmiye mevzuudur. Öyle ki Osmanlı tarihine dair büyük resmin net bir şekilde görülebilmesi ve bir zihniyet okuması yapılabilmesi için ilmiye sınıfı mensupları hakkında zümre biyografisi (prosopografi); ilmiye teşkilatına dair her bir büro ve faaliyetleri; medrese içi ve dışı eğitim müfredatı ile okutulan ders kitapları ve şerhleri; yargı sistemindeki modernleşme sürecinin nizamiye ve şer'iyeye mahkemesi şeklindeki basit tanımlamaların dışında yeniden incelenmesi şeklinde sıralayabileceğimiz temel problem alanlarına dair kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir.⁵²

III. Şeyhülislamlık ve Şeyhüislamlar Hakkında Kitaplar

Akgündüz, Murat, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.

Akkurt, İbrahim, *Fetvanın Gücü, İki Padişahı Tahtından İndiren Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

Aksoy, Mehmet, *Şeyhülislamlıktan Bugüne, Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln: Önel, 1998.

Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhüislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.

Ayar, Talip, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği (1826-1922)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Aydın, Mahir, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi-Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

51 Osman Özkul'un çalışmasının büyük bir kısmı bu layihalardaki bilgiler üzerine bina edilmiştir. Bkz. Osman Özkul, *Gelenek ve Modernite Arasında Ulema*, İstanbul: Birharf Yayınları, 2005.

52 İlmîye sınıf ve teşkilatına dair yapılmış yerli ve yabancı çalışmalar hakkında detaylı bir değerlendirme için bkz. "Mehmet İpşirli ile Medreseler ve Ulema Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, sy. 12, 2008, s. 451-470; Mefail Hızlı, "Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, sy. 12, 2008, s. 577-592; Zeynep Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Uleması", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2013, s. 19-25; Azru Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Uleması (İdari, Siyasi ve Sosyal Hayattaki Roller)", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Bilim Dalı İstanbul 2013, s. 6-48.

Bayraktutan, Lütfi, *Şeyhülislam Yahya, Hayatı, Edebi Kişiliği, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Behar, Cem, *Şeyhülislam'ın Müziği, 18. Yüzyılda Osmanlı/Türk MüsİKİSİ ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Asar'ı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Bein, Amit, *Ottoman Ulema, Turkish Republic: Agents of Change and Guardians of Tradition*, Stanford: Stanford University Press, 2011.

Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Burkay, Hasan, *Adalet Burçları Şeyhülislamlar*, Ankara: Şafak Matbaası, 1980.

Cebeci, İsmail, *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2009.

Cemaleddin, *Şeyhülislam-ı Merhum Cemaleddin Efendi'nin Hatırat-ı Siyasiyesi*, İstanbul: M. Hovagimyan Matbaası, 1336.

Demir, Abdullah, *Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2006.

Doğan, Muhammed Nur, *Lale Devri Şairlerinden Şeyhülislam İshak Efendi ve Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı = Fetava-yı Ebussuud Efendi*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.

Düzenli, Pehlül, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Fetvaları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.

Eraslan, Sadık, *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı*, Ankara: DİB Yayınları, 2009.

Ertan, Veli, *Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislamlar*, İstanbul: Bahar Yayınları, 1969.

Hayrullah Nedim Efendi, *Şeyhülislâm Meşhûr Zenbilli Ali Efendi Aleyhi Rahmetillahi'l-Meliki'l-Müteâl Hazretleri'nin Tercüme-i Hâl ve Menâkıbı*, Bursa 1322.

Hayrullah Nedim Efendi, *Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi*, İstanbul: Çamlıca Yayınevi, 2006.

Imber, Colin, *Ebussuud: The Islamic Legal Tradition*, Edinburg Üniİersity Press, 1997.

İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Neziİ Galitekin, Cevdet Dadaş. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.

İlmiyye Salnamesi, Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar, Meşihat-i Celile-i İslamiyye, İstanbul 1334/1916-1334/1916.

İnanır, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.

İnanır, Ahmet, *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat, Mes'eleler ve Çözümleri (Fetava-yı İbn Kemal)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

Karabela, Mehmet Kadri, *One of The Last Ottoman Şeyhülislams Mustafa Sabri Efendi (1869-1954), His Life Works and Intellectual Contributions*, Institute of Islamic Studies, McGill University 2003.

Kavruk, Hasan, *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2001.

Kemikli, Bilal, *Şâir Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi, Hayatı-Eserleri-Şiirleri*, İstanbul: Kitabevi, 2011.

Koca, Ferhat, *Osmanlı Şeyhülislamı Molla Hüsrev, Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Koca, Ferhat, *Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

Krüger, Hilmar, *Fetwa und Siyar. Zur Internationalrechtlichen Gutachtenpraxis der Osmanischen Şeyhül-Islâm vom 17. bis 19. Jahrhundert Unter Besonderer Berücksichtigung des Behçet ül-Fetâvâ*, Wiesbaden 1978.

Musa Kazım Efendi, *Külliyat-i Şeyhülislam Musa Kazım, Dini, İctimai Makaleler*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1336.

Önal, Ebul Faruk, *İstanbul'da Unutulan Bir Miras, Şeyhülislam Mustafa Efendi Tekkesi*, Ömer Faruk Yılmaz (ed.), İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı, 2010.

Repp, Richard, *The Müfti of İstanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*, London: Ithaca Press, 1986.

Saraç, Yekta, *Şeyhülislâm Kemal Paşazade, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul: Risale, 1995.

Soku, Ziya Şakir, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Türk Şeyhülislamı Molla Fenari*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1951.

Şeyhülislam Fetvaları Çatalcalı Ali Efendi, sdl. İbrahim Ural, İstanbul: Fey Vakfı, 1995.

Şeyhülislam Bahayi Efendi Divanından Seçmeler, haz. Harun Tolasa, İstanbul: Tercüman, 1979.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasî Hatıralar* (1908-1913), haz. Z. Engin, İstanbul: Tercüman, 1978.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, haz. Selim Kutsan, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.

Şeyhülislam Erzurumi Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Hal Tercümesi, [Y.Y.], İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1958.

Şeyhülislam Esad Efendi ve Divanının Tenkitli Metni, haz. Muhammet Nur Doğan, Ankara: MEB, 1997.

Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar (Tokat 26-29 Haziran 1985) (1985, Tokat), haz. Süleyman Hayri Bolay, Bahaeddin Yediylidiz, Mustafa Sait Yazıcıoğlu, Ankara: Türkiye Dinayet Vakfı, 1986

Şeyhülislam İshak Efendi ve Divanı'ndan Seçmeler, haz. Muhammed Nur Doğan, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Şeyhülislam İshak Efendi ve Şeyhülislam Esad Efendi Divanlarından Seçmeler, haz. Muhammed Nur Doğan, İstanbul: Enderun Kitabevi 1997.

Şeyhülislam Şairler, haz. Ali Fuat Bilkan, Yusuf Çetindağ, Ankara: Hece Yayınları, 2006.

Şeyhülislam Yahya Divanı, haz. Rakin Ertem, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

Uraz, Murat, *Şeyhülislam Yahya, Hayatı, Sahsiyeti ve Şiirlerinden Parçalar*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi, 1944.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1988.

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Yurdakul, İlhami, Aydın, Bilgin; İsmail Kurt, *Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

IV. Şeyhülislamlık ve Şeyhüislam Hakkında Tezler

Akgül, Mehmet, "Osmanlı Şeyhü'l-İslâmları'nın Fetva Kitapları", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1992.

Akpınar, Kürşad Urungu, "İltizam in The Fetvas of Ottoman Şeyhülislams", Yüksek Lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2000.

Aksoy, Mehmet, "Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı'na Geçiş", Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1997.

Altuğ, Nurcan, "18. Yüzyıl Tekkeleri ve Şeyhülislam Tekkesi", Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2006.

Altun, Abdulcebbar, "Şeyhülislam Molla Gürani Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu", Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 1996.

Ayar, Talip, "Osmanlı Devleti'nde Fetvâ Eminliği (1826-1922)", Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.

Aydın, Bilgin, "Osmanlı Yenileşmesi Döneminde Bab-ı Meşihat'in Bürokratik Yapısı ve Evrak İdaresi", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1996.

Bayraktutan, Lutfi, “Şeyhülislâm Yahya, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1985.

Bircan, Orhan, “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi'nin İ'tikâdî Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009.

Buzov, Snjezana. “The Lawgiver and His Lawmakers: The Role of Legal Discourse in the Change of Imperial Culture”, Doktora tezi, University of Chicago, 2005.

Cebeci, İsmail, “Cerîde-i İlmiyye'de Yeralan Fetvâlar”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.

Cömert, Derya, “Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.

Çetindağ, Yusuf, “Şeyhülislam Şairlerde Sevgili”, Yüksek Lisans tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul 1999.

Çınarcı, Nuri, “Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş-Şu'arası ve Transkripsiyonlu Metni”, Yüksek Lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2007.

Dağlar, Abdülkadir, “Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları”, Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2001.

Demir, Ahmet, “Fatih Devrinde, Yerli Bir Osmanlı Alimi: Şeyhülislam Molla Hüsrev (1400-1480)”, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2004.

Demirci, İslam, “Osmanlı Meşihat Makamına Bağlı Te'lif-i Mesâil Şubesi'nin Kuruluşu ve İslâm Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2002.

Doğan, Muhammed Nur, “Şeyhülislâm İshak Efendi, Hayatı, Eserleri ve Divânı”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi 1987.

Dursunoğlu, Halit, “Şeyhülislam Muhammed Şerif Efendi'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni”, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1996.

Düzenli, Pehlül, “İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi'nde Bulunan Meşihat Fetvaları”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1995.

Düzenli, Pehlül, “Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları”, Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2007.

Eraslan, Sadık, “Şeyhülislamlık Kurumu ve Ceride-i İlmiyye”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1989.

Eren, Abdullah, “Şeyhülislam Yahya Divanı'nın Tahlili”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2004.

Gerber, Haim. “State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective”, Albany: State University of New York Press, 1994.

Gürer, Ahmet Şamil, “Gelenekle Modernite Arasındaki Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı Musa Kazım Efendi (1861-1920)”, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2003.

Gürsoy, Çiğdem, “Şeyhül-İslâm Ömer Hüsâmeddin ve Kazasker Mehmed Vahid Efendilerin Para Vakıflarına Dair Meşihat Arşivi’ndeki 1698 Numaralı Defterin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2011.

İnanır, Ahmet, “İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008.

Kahraman, Melek, “Klasik Türk Şiirinde Dinî-Tasavvufî ve Din Dışı (Profane) Şiir Tasnifinin İncelenmesi ve Şeyhülislâm Yahyâ Örneği”, Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2004.

Kami, Gürzat, “Understanding a Sixteenth-Century Ottoman Scholar-Bureaucrat: Ali bin Bali and His Biographical Dictionary *Al-Iqd al-Manzum fi Dhikr Afadil al-Rum.*” Yüksek Lisans tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul 2015.

Karadöl, Bünyamin, “Şeyhülislâm Minkârizâde Yahyâ Efendi’nin Nikâh İle İlgili Fetvâları”, Yüksek Lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2006.

Keleş, Reyhan, “Şeyhülislâm Yahyâ, Cevrî, Nedîm Dîvânlarında Gönül”, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2008.

Keskin, Şahin, “Son Osmanlı Şeyhüislamlarından Musa Kazım Efendi (Yaşamı, Görüşleri, Etkisi)”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun 1993.

Koç, Mehmet, “Şeyhu’l-İslam Minkârizâde, Yahya Efendi’nin Talakla İlgili Fetvaları ve Tahlili”, Yüksek Lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana 2008.

Meservey, Sabra Follett, “Fezullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislâm”, Doktora tezi, Princeton University 1966.

Okumuş, Mustafa, “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi’nin Fetvâlarında Nikâh (Evllenme Akdi)”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2003.

Özçam, Çimen, “Şeyhülislam Yahya Efendi Nigaristan Tercümesi (Sentaks İncelemesi-Metin-Sözlük)”, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 1999.

Özer, Abdullah, “İslâm Hukuk Literatüründe Tazir Risaleleri ve Şeyhülislam Muhyiddin Mehmed b. İlyas Çivizade’nin Risale Müteallika Bi’t-Teazir Adlı Eseri”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000.

Özerol, Nazmi, “Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi ve Türkçe Şiirleri İnceleme-Karşılaştırmalı Metin”, Doktora tezi, İnönü Üniversitesi 2010.

Özsarı, Elif, “Sheyhulislams During The Reign of Mahmud I (1730-1754) = I. Mahmud Dönemi Şeyhülislamları”, Fatih Üniversitesi, İstanbul 2011.

Salch, Karon D., “Şeyhülislam and the Tanzimat”, Yüksek Lisans tezi, McGill University 1980.

Sayıoğulları, Recep Sadri, “Türk Ta’lik Yazı Ekolünün Doğuşunda Şeyhülislam Veliyüddin Efendi”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1991.

Sever, Savaş, “Şeyhülislam Es’ad Divanında Özel İsimler”, Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon 1999.

Toprak, Muhbet, “Şeyhülislam Bahayi Divanı Şerhi”, Yüksek Lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2006.

Türkoğlu, Serkan, “Şeyhülislam Esad Divanı’nın Tahlili”, Yüksek Lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2007.

Yakut, Esra, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislamlık Kurumu”, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2000.

Yurdakul, İlhami, “Osmanlı Devleti’nde Şer’î Temyiz Kurumları: Fetvâhâne-i Ali, Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer’iyye Dairesi”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1996.

Yurdakul, İlhami, “Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtı’nın (Bâb’ı Meşihat), Yenileşme Süreci (1826-1878)”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2004.

V. Şeyhülislamlık ve Şeyhülislamlar Hakkında Makaleler

Açıköz, Namık, “Şeyhülislam Bostan-Zade’ye Verilen Manzum Bir Kahve Dilekçesi ve Cevabı”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, c. 4, sy. 2, Elazığ 1990, s. 1-17.

Akgün, Ahmet, “Şeyhülislâm Hoca-zâde Mehmed Efendi ve Eseri İbtihâcü’t-tevârih”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sy. 2, Balıkesir 1998, s. 68-76.

Akgündüz, Ahmet, “Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud’un Bir Risalesi”, *TDA*, sy. 46 (1987), s. 149-162; sy. 47 (1987), s. 245-248.

Akgündüz, Murat, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlık”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (eds.), c. 9, (942 s.), Ankara 2002, s. 847-854.

Akgündüz, Murat, “Müverrih Şeyhülislamlar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 1, Şanlıurfa 2001, s. 113-119.

Akgündüz, Murat, “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislâmlığa Bağlı Bir Birim Olarak Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, c. 8, sy. 21, Erzurum 2004, s. 167-172.

Akgündüz, Murat, “Osmanlılar’da Bab-ı Meşihat’a Bağlı Tedkik-i Müellefat ve Teftiş-i Mesahif Meclisleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sy. 3, Şanlıurfa 2002, s. 89-100.

Akgündüz, Murat, “Şeyhülislam’ın Meclis-i Vükela’daki Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [DÜİFD]*, c. 16, İzmir 2002, s. 265-276.

Aksu, Zahid, “Şeyhülislam İbn Kemal ve Osmanlı İdaresindeki Yeri”, Ankara 1986, *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, (Tokat, 26-29.6.85), s. 201-210.

Algül, Hüseyin, “Ebussuud Efendi’nin Kıbrıs Seferiyle İlgili Fetvasına Tahlili Bir Bakış”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler Sempozyumu, 23-25 Mayıs 1997*, Ankara 1998, s. 304-320.

Algül, Hüseyin, “Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi Cephesi ve Ebussuud Efendi’nin Seferle İlgili Fetvası”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 2, Bursa 1987, s. 37.

Arı, Ahmet, “Divan Edebiyatı’nda Dinî-Tasavvufi Şiir Tasnifi ve Şeyhülislam Yahyâ’nın Şiiri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 8, Isparta 2003, s. 113-126.

Arı, M. Salih, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 1, Van 1994, s. 170.

Ankan, Zeki, “Şeyhülislam Zekeriyâ Efendi’nin İstanbul Sayımı (1577-1578)”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, (29.05.1988-01.06.1988)*, İstanbul 1989, s. 39-57.

Arpa, Enver, “Şeyhülislam Kemal Paşazade ve Tefsir Anlayışı”, *Tokat’ta Kur’an Günleri X. Kur’an Sempozyumu: Kur’an ve Eğitim, 12-13 Mayıs 2007 Tokat*, Ankara 2008, s. 195-214.

Arslan, Hüseyin, “Hilafet Tartışması: Seyyid Bey ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Örneği”, *Dinî Araştırmalar*, c. 13, sy. 37, Ankara 2010, s. 45-62.

Aşkar, Mustafa, “Osmanlı Devletinde Alim- Mutasavvıf Protipi Olarak Şeyhülislam Molla Fenari ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, c. 37, Ankara 1997, s. 385.

Ayar, Talip, “Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetva Eminlerinin Görevleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]*, sy. 38, Erzurum 2012, s. 403-421.

Ayar, Talip, “Osmanlı Dönemi Fetva Hizmetlerinde Etkin Bir Birim: Fetva Eminliği”, *Bilimname: Düşünce Platformu*, sy. 21, İstanbul 2011, s. 159-178.

Aydın, Bilgin, “Meşihat Arşivi’nde Şeyhülislamlık Merkez Kalemlerine Ait Bazı Defterler”, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 113-122.

Aydın, Bilgin, “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”, *İstanbul Araştırmaları*, sy. 7, İstanbul 1998, s. 93-109.

Aydın, Mahir, “Şeyhülislâm Ahmed Arif Beyefendi”, *Bellekten*, sy. 54/209 (1990), s. 245-260.

Aydın, Mehmet Akif, “Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığı’na Din Devlet İlişkileri”, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Temel Dinamikleri Açısından 3 Mart*

1924 Yasaları ve Günümüze Yansımaları, Sempozyumu Bildirileri, 5-6 Mart 2007, Ankara 2007, s. 221-226.

Bacque-Grammont, Jan-Louis, "Quelques pas de promenade dans les jardins du meşihat", *Frauen, Bilder und Gelehrte Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich Festschrift Hans Georg Majer = Arts, Women and Scholars Studies in Ottoman Society and Culture Festschrift Hans Georg Majer*, c. 2, İstanbul: Simurg, 2002, s. 539-548.

Bahadır, Savaşkan Cem, "Şeyhülislam Bir Şairde "Şarap" Kavramı: Şeyhülislam Yahyâ Bey'in "Disünler" Redifli Gazeli = "Wine" Concept on a Sheikhuislam Poet: Sheikhuislam Yahyâ Bey's Ghazel of "Disünler" Rhyme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, c. 7, sy. 30, 2014, s. 44-54.

Bahçivan, Seyit, "Şeyhülislam İbn Kemalpaşa'nın Vasiyetnâmesi", *Marife: Bilimsel Birikim*, c. 1, sy. 2, Konya 2001, s. 209-213.

Bakırcı, Selami, "Arşiv Belgeleriyle Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi", *Erzurumlu Şeyhulislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-*, Erzurum 2014, s. 43-100, 103-120.

Baktır, Mustafa, "İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenari'nin Konya-Karaman Seyahati ve Selçukluların Son Döneminde Anadolu'da Ulema-Umera Münasebetleri Hakkında Bazı Tesbitler", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, yay. haz. Osman Eravşar, c. 1 (XI+714 s.), Konya 2001, s. 85.

Batıslam, H. Dilek, "Şehir Şiirleri ve Şeyhülislâm Yahyâ'nın Edirne Gazelleri = City Poems and the Odes of Edirne by Sheikh Ul-Islam Yahyâ", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 15, sy. 39, Erzurum 2009, s. 483-498.

Bayraktar, Nail, "Şeyhülislâm Esat Efendi ve Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliğinden İzdişümler*, Nail Bayraktar'a Armağan II, İstanbul 2005, s. 23-24.

Bedir, Murteza. "Osmanlı Tarihinin Kuruluş Asrında (1389'a kadar) İlmiye'ye Dair Bir Araştırma: İlk Fakihler." *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 1 (2006), s. 23-39.

Beyazıt, Yasemin, "Efforts to Reform Entry into the Ottoman İlmiyye Career towards the End of the 16th Century: The 1598 Ottoman İlmiyye Kanunnamesi." *Turcica*, sy. 44 (2013), s. 201-18.

Beyazıt, Yasemin, "Osmanlı İlmiyye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Belleten*, c. 73, sy. 267, Ankara 2009, s. 423-442.

Beyazıt, Yasemin, "Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 54, Ankara 2010, s. 47-74.

Bilgiz, Musa, “Şeyhülislam Mûsâ Kâzım’ın Kur’an Müdafaası”, *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu* (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-, Erzurum 2014, s. 419-439.

Bilici, Faruk, “Büyük Bir Şeyhülislâm Âilesinin Son Halkası: Dürrizâde Abdullah Beyefendi”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 307-318.

Boyacıoğlu, Ramazan, “Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şer’iye ve Evkaf Vekaleti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Sivas 1996, s. 161.

Cebeci, İsmail, “Meşihat Makamının Dergisi: Ceride-i İlmîyye”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], c. 3, sy. 5, İstanbul 2005, s. 754-753.

Cerrahoğlu, İsmail, “Şeyhülislam Arif Hikmet ve Medine-i Münevverede Kurduğu Kütüphane”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 30 (1988), s. 111-129.

Cunbur, Müjgan, “Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi Vakıfları ve Kütüphanesi”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1969, s. 165-189.

Cunbur, Müjgan, “İlk Türk-Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenari”, *Türk Yurdu*, c. 2, sy. 1 (283), Ankara 1960, s. 17-18.

Çelebi, İlyas, “Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi’nin Kelâmcılığı”, *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu* (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-, Erzurum 2014, s. 323-334.

Çelebi, İlyas, “Şeyhülislam Musa Kazım Efendi”, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar III*, yay. haz. Rahmi Yaran, Abdurrahman Dodurgalı, 340 s., İstanbul 2000, s. 306.

Çelik, Hüseyin, “Tokat’ın Yetiştirdiği İlim ve Fikir Önderlerinden Şeyhülislam İbn Kemal’i Anlamak” (Panel Tanıtımı), *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, sy. 2, Tokat 2013, s. 351-353.

Çetindağ, Yusuf, “Divan Şiiri Geleneğinde Meslek ve Şair Şeyhülislamın Divanlarında Dini ve Mesleki Terimler”, *Akademik Araştırmalar Dergisi=Journal of Academic Studies*, c. 7, sy. 27, İstanbul 2005-2006, s. 13-28.

Çetinkaya, Bayram Ali, “Garpcıların Şeyhülislâmı Musa Kazım Efendi’nin Medeniyet Tasavvuru”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, sy. 9, Ankara 2008, s. 104-113.

Dağ, Mehmet, “Kemalpaşazade’nin Aile Hukuku İle İlgili Bazı Fetvaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, c. 19, Ankara 1973, s. 83.

Demir, Yavuz, “Şeyhülislam Yahya Efendi ve Sakinamesi”, *Milli Kültür*, sy. 62, Ankara 1988, s. 34-38.

Demirci, İslam, “Osmanlı Şeyhülislâmılık Kurumunun Bir Birimi: “Te’lif-i Mesâil” Şubesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, İstanbul 2007, s. 143-170.

Demirtaş, Mehmet, "Tokat'ın Yetiştirdiği İlim ve Fikir Önderlerinden Şeyhülislam Molla Hüsrev", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 1 (Tokat 2014), s. 429-433.

Derin, Fahri Ç., "Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Nesebi Hakkında Bir Risale", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. 10, sy. 14, İstanbul 1959, s. 97-104.

Dürüst, M. Kâmil, "Medine'de Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey Kütüphanesi", *Milli Kültür*, (1981), s. 30-32.

Düzenli, Pehlul, "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında Osmanlı Sünniliği", *Marife: Bilimsel Birikim*, c. 5, sy. 3, Konya 2005, s. 259-286.

Düzenli, Pehlul, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], c. 3, sy. 5, İstanbul 2005, s. 441-475.

Eliaçık, Muhittin, "Hocazâde Şeyhülislâm Ebu Sâid Mehmed Efendi ve Manzum Fetvâları", *Tarih Okulu*, sy. 16, İzmir 2013, s. 339-350.

Eliaçık, Muhittin, "Şeyhülislam Bahai Mehmed Efendi'nin Manzum Fetvaları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 31, Konya 2012, s. 1-20.

Eliaçık, Muhittin, "Şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvaları", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, c. 7, sy. 4, İstanbul 2012, s. 35-50.

Eliaçık, Muhittin, "Şeyhülislam Hoca Sadeddîn Efendi ve Manzum Fetvâları", *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, c. 1, sy. 1, 2013, s. 276-285.

Eliaçık, Muhittin, "The Fatwas, Spoken Poetry Format in Ottoman and Its Contents of Fiqh = Osmanlı'da Nazmen Verilmiş Fetvâlar ve Fıkhî İçerikleri", *International Journal of Language Academy*, c. 1, sy. 1, Finland 2013, s. 39-53.

Emil, Birol, "Devrinde ve Sonrasında Vâni Mehmet Efendi", *Erdem*, 6/16 (1992), s. 225-230.

Eren, Abdullah, "Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda Bülbül", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 1, Manisa 2005, s. 47-57.

Eren, Cüneyt, "Şeyhülislam Ebû's-Suûd Efendi'nin Bed'iyyesi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, c. 7, sy. 14, Erzurum 2003, 221-228.

Eroğlu, Ali, "Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi'nin Tefsirinde Şiirle İstişhâd", *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu* (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-, Erzurum 2014, s. 399-416.

Ersoy, Halit, "Manisa Antikiteleleri İçin Derlemeler: Şeyhülislam Hamidi Zade Mustafa Efendi", *Gediz*, c. 5, sy. 54, Manisa 1941, s. 3-6.

Erşahin, Seyfettin, “Meşihat-ı İslamiye’den “Diyanet Riyaseti”ne: Ziya Gökalp’in Şeyhülislamlık Tasarısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, c. 38, Ankara 1998, s. 333.

Ertan, Veli, “Meşihat Makamına Bağlı Daru’l Hikmeti’l-İslamiye’nin Teşkili”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, c. 27, sy. 4, Ankara 1991, s. 309-319.

Ertan, Veli, “Meşihat-ı İslamiye Tarihi”, *Türk Yurdu*, c. 3, sy. 6 (300), Ankara 1963, s. 50-51.

Ertan, Veli, “Meşihat-ı İslâmiye ve İlmiye Sınıfı”, *İslam Düşüncesi*, c. 2, sy. 8, İstanbul 1969, s. 513-527.

Ertan, Veli, “Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlığın Kuruluşu, İlk Şeyhülislam: Muhammed Şemseddin Fenari”, *Türk Yurdu*, c. 4, sy. 4 (310), Ankara 1965, s. 25-27.

Ertan, Veli, “Osmanlı Devletinin Değerli Şeyhülislamlarından Kara Çelebi-zade Abdüllaziz Efendi”, *Türk Yurdu*, c. 6, sy. 12 (342), Ankara 1967, s. 25-28.

Ertan, Veli, “Osmanlı Devletinin İlk ve Resmi Şeyhülislamı M. Şemseddin Fenari”, *Türk Yurdu*, c. 5, sy. 6 (324), Ankara 1966, s. 5-7.

Ertan, Veli, “*Tacüttevarih* Müellifi Şeyhülislam Hoca Seyfettin Efendi”, *Türk Yurdu*, c. 6, sy. 11 (341), Ankara 1967, s. 15-17.

Ertan, Veli, “Yükselme Devrinde İlmiyyeye Mensup Olanların Mevkii ve Meşihat Teşkilatı”, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet Dergisi]*, c. 22, sy. 2, Ankara 1986, s. 42-46.

Ertan, Veli, Şeyhülislâm Mehmet Cemalettin Efendi (1848-1917), *İslâm Medeniyeti [İslâm Medeniyeti Mecmuası]*, c. 2, sy. 21, İstanbul 1969, s. 22-24.

Evrimer, Rifat Necdet, “Şair Şeyhülislam Yahya”, *Türk Düşüncesi*, c. 4, sy. 23, İstanbul 1955, s. 262-264.

Eyice, Semavi, “Eyüpsultan’da İlk Şeyhülislâm Türbesi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VIII. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler* (7-9 Mayıs 2004), İstanbul 2004, s. 12-15.

Gider, Mahmut, “Şeyhülislam Yahya Divanı’nda Su”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 203, İstanbul 2013, s. 191-210.

Gökbilgin, Tayyip, “La Preuve et le Temoignage dans la Jurisprudence des <Fetva> d’Ebussu’ud et Quelques Exemples d’Application dans les Tribunaux Ottomans du XVI siecle”, *Recueils de la Société Jean Bodin*, c. 18, Brüksel 1964, s. 205-209.

Gökbilgin, Tayyip, “Ebussuûd Fetvalarında ve 16. Asır Şer’iye Sicillerinde İsbat ve Şehadet”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. 3, sy. 2-4, İstanbul 1960, s. 117-132.

Gülle, Sıtkı, “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Şemseddin Muhammed”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İstanbul, 1999, s. 237-246.

Güllüce, Hüseyin, “Erzurumlu Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım ve Kur’ân’ın İ’câzı Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [AÜTAED]*, c. 9, sy. 19, Erzurum 2002, s. 219-227.

Gümrükçüoğlu, Salih Okur, “Ceride-i İlmiyye’de Yer Alan Kararlar Çerçevesinde Fetvahanenin Yargı Kararlarını Bozma Sebepleri = Reasons of Fetvahane for Reversing the Judgements Pursuant to the Decisions in Ceride-i İlmiyye”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, sy. 4, Yalova 2012, s. 104-120.

Gürer, Ahmet Şamil, “İttihat ve Terakki’nin Bir “Fırka Şeyhülislamı” Arayışı ve Musa Kazım Efendi’nin Şeyhülislamlığa Getirilişi”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, c. 5, sy. 4, İstanbul 2010, s. 1186-1206

Gürer, Dilaver, “Osmanlılar’da Sema, Devran, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 11, sy. 26, İstanbul 2010, s. 1-23.

Hacımuftüoğlu, Nasrullah, “Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi’nin Belagat Yönü ve İ’caz Anlayışı”, *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-*, Erzurum 2014, s. 361-373.

Hilav, Necmettin, “Necmettin Hilav’ın Fetvâ Mecmûası”, *Müteferrika*, sy. 42, İstanbul 2012, s. 3-148.

Imber, Colin, “The Fetvas of Dürrizade Mehmed Arif”, *TSAB*, sy. 16 (1992), s. 187-188.

İlân-ı Meşrutiyet’ten Beri Tâyin Buyrulan Şeyhülislâmların Târih-i Tâyin u İnfisâl ve Esâmî-i Âlileri, *Tarih ve Edebiyat [Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası]*, c. 1, sy. 3, İstanbul 1338 [1922], s. 52-53.

İmamoglu, Hüseyin Vehbi, “Kuruluşundan İtibaren Osmanlı Hukukunda ve Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlığın Etkinliği”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları: Sempozyum, 1-2 Mayıs 2008, İstanbul*, İstanbul 2009, s. 745-760.

İnalçık, Halil, “The *Ruznamce* Registers of the *Kadıasker* of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives” *Turcica*, sy. 20 (1988), s. 251-75.

İnanır, Ahmet, “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâli Efendi’ye İsnat Edilen “Risale fi Hakkı’d-Devrân ve’r-Raks”ın Aidiyet Sorunu”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy. 14, Adapazarı 2010, s. 155-178.

İnanır, Ahmet, “Şeyhülislam İbn Kemal’in Fetvalarında Ahilikle İlgili Hukuki Sorunlar ve Çözümleri”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu 19-20 Eylül 2012 Kırşehir Bildiriler = The 2rd International Symposium on Akhism 19-20 September 2012 Kırşehir*, c. 2, Ankara 2012, s. 861-880.

İpşirli, Mehmet, “Lale Devri’nde Yenilikçi Bir Âlim: Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi”, *İstanbul Armağanı: Lâle Devri*, c. 4, İstanbul 1995, s. 249-258.

İpşirli, Mehmet, "Sultan II. Abdülhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul 2012, s. 39-48.

İpşirli, Mehmet, "Şeyhülislam Minkarîzade Yahya Efendi", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, Zeynep Tarım Ertuğ (ed.), İstanbul 2006, s. 229-249.

İpşirli, Mehmet, "Şeyhülislam Sun'ullah Efendi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 13, İstanbul 1983, 1987, s. 209-256.

İpşirli, Mehmet, "Üsküdar'da medfun şeyhülislamlar", *Üsküdar Sempozyumu IV: 3-5 Kasım 2006 Bildiriler*, c. 2, İstanbul 2007, s. 445-472.

"İslam Büyükleri", *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, c. 9, sy. 92-93, Ankara 1970, s. 40-42.

Kalaycı, Mehmet, "Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ve Eşarilik-Maturidilik İhtilafına İlişkin Risalesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 21, Çorum 2012, s. 99-134.

Kapanşahin, Muhittin, "Şeyhülislam Mehmet Efendi ve Tarihçiliği", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, c. 1, sy. 2, Konya 2003, s. 155-172.

Kara, Ömer, "Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi (1881-1920): Hayatı ve Eserleri", *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-*, Erzurum 2014, s. 43-100.

Karataş, Ali İhsan, "Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri II: Hocataşkın, Kurtoğlu, Meydancık, Namazgah, Yeşil*, Bursa 2011, s. 262-267.

Katgi, İsmail, "Osmanlı Devleti'nde Katledilmiş (Maktul) İlk Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi Hayatı, Kariyeri, Faaliyetleri ve Katledilmesi", *Hikmet Yurdu*, c. 6, sy. 11, Malatya 2013, s. 395-414.

Katgi, İsmail, "Osmanlı Devleti'nde Padişahın Emriyle (Siyaseten) Katledilmiş Şeyhülislamlar", *History Studies = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 5, sy. 3, Samsun 2013, s. 85-115.

Kavruk, Hasan, "Şeyhülislâm Yahyâ-Nergisi Münasebeti (I)", *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. 22, Cambridge 1999, s. 135-144.

Kaydu, Ekrem, "Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]*, sy. 2, Erzurum 1977, s. 201.

Kazan, Şevkiye, "Şeyhülislam Yahya Divanında "Aşk"ın Anlam Çerçevesi", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, c. 5, sy. 3, İstanbul 2010, s. 336-367.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *Diyanet İlmi Dergi*, c. 35, sy. 1, Ankara 1999, s. 1-10.

Kazıcı, Ziya, "Osmanlılarda Şeyhülislâmlik Müessesesi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası [İslâm Medeniyeti]*, c. 5, sy. 2, Ankara 1981, s. 39-68.

Kazıcı, Ziya, “Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet Dergisi]*, c. 18, sy. 5, Ankara 1979, s. 292-299.

Kemikli, Bilal, “19. Yüzyılda Bir Entellüktüel Muhit Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi'nin Konağı”, *İlim ve Sanat*, sy. 41 (1999), s. 92-95.

Kemikli, Bilal, “Bir Osmanlı Şeyhülislâmı: Ârif Hikmet Beyefendi”, *İslami Araştırmalar*, c. 12, ay. 3-4 (1999), s. 309-324.

Kemikli, Bilal, “Bir Üsküdar Beyefendisi: Şeyhülislam Arif Hikmet”, *Üsküdar Sempozyumu II: 12-14 Mart 2004 Bildiriler*, c. 2, İstanbul 2004, s. 598-603.

Kermeli, Eugenia, “Ebu's Su'ud's Definition of Church *vakfs*: Theory and Practice in Ottoman Law” In *Islamic Law, Theory and Practice*, edited by R. Gleave and E. Kermeli, s. 141–56; London: I.B. Tauris, 1997.

Kılıcı, Ali, “Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin Eyüp Sıbyan Mektebi ve Vakıfları”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüpsultan Sempozyumu*: Tebliğler (13-15 Mayıs 2005), İstanbul 2005, s. 576-583.

Kılıç, Yusuf, “Şeyhülislam Tokatlı Mustafa Sabri Efendi: Hayatı-İlmî Şahsiyeti-Eserlerinin Tahlili Tenkidi”, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (II., Tokat 02-06.07.1986), 1987, s. 613-630.

Kılıçer, M. Esad, “Kemalpaşazade'nin Aile Hukuku İle İlgili Bazı Fetvaları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, c. 19, Ankara 1973, s. 83.

Koca, Ferhat, “Osmanlılarda Meşihat Dairesi İçinde Müstakil Bir Birim Olarak Fetvahâne”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. 2, sy. 1, İstanbul 1997, s. 133-152.

Koca, Ferhat, “Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin (1858-1920) Fıkhi Görüşleri”, *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu* (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-, Erzurum 2014, s. 283-312.

Köprülü, Orhan Fuad, “Şeyhülislam Kara-Çelebizade Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu”, *Bellekten*, c. 11, sy. 41, Ankara 1947, s. 136-142.

Kramers, J. H., “Şeyhülislâm”, *İA*, c. 11, s. 485-486.

Kundak, Ali Nihat, “Eyüp'te Medfun Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi ve Oğlu Mehmed Emin Efendi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüpsultan Sempozyumu*: Tebliğler (13-15 Mayıs 2005), İstanbul 2005, s. 338-351.

Kurt, İsmail, “Şer'iyeye Sicilleri ve Bab-ı Meşihat (Şeyhülislamlık) Kayıtları Işığında Osmanlı'da Nikah Uygulamaları”, *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul 2012, s. 447-469.

Kushner, David, “Şeyh-ül islâm Musa Kâzım Efendi's Ideas on State and Society”, *TA*, sy. 18/234, s. 603-610.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, “Şeyhülislam Yahya Efendi”, *Ülkü*, c. 2, sy. 17, Ankara 1948, s. 8-9.

Maden, Fahri, “Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi (1817-20 Nisan 1897)”, *History Studies = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 5, sy. 3, Samsun 2013, s. 175-189.

Maden, Şükrü, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Hâşiyeciliğin Önemi -Şeyhülislam Sa’dî Çelebi’nin (ö. 945, 1539) Hâşiyeye-i Süre-i Mülk ‘ale’l-Kâdî el-Beyzâvî İsmi Hâşiyesi Örneğinde Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II*, İstanbul 2013, s. 57-89.

Mert, Hamdi, “Osmanlı İdaresinde Şeyhülislam Müessesesi ve Önemi”, *TDA*, sy. 10/59 (1989), s. 61-74.

Mert, Talip, “Bosnalı Bir Şeyhülislam Mehmed Refik Efendi = a Şeyhülislam from Bosnia Mehmed Refik Efendi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, sy. 1, Sivas 2008, s. 325-332.

Mesned-i Vâlâ-yı Meşihat-ı İslâmiyyeyi İhrâz Buyuran Zevât-ı Fihâm Hazerâtu (Tarîk İlmi Ricâlî Esâmîsi), *Mecmua-i Ulûm*, c. 1, sy. 3, İstanbul 1297 [1879-1880], s. 161-216.

Michael Nizri, “Distribution of Food by the Imperial Kitchens to High-Ranking Officials : the Case of Şeyhülislam Feyzullah Efendi (1695-1703)”, *I. Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü) : 14-15 Ekim 2010 Bilecik, Bilecik 2012*, s. 159-171.

Nam, Mehmet, “Son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research*, c. 4, sy. 16, 2011, s. 298-305.

Nam, Mehmet, “Tarihin Kırılma Noktasında Son Şeyhülislamlardan Mustafa Sabri Efendi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sy. 23, Şanlıurfa 2010, s. 95-118.

Okumuş, Mesut, “Şeyhülislam Mûsa Kâzım Efendi’nin Tefsirciliği”, *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-*, Erzurum 2014, s. 343-356.

Öge, Ali, “Şeyhülislam İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı İktisadi Hayatından Bir Kesit”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 16, İstanbul 2010, s. 275-298.

Öğmüş, Harun, “Kur’an’ın Osmanlı Şiirindeki Akisleri (Fuzuli ve Şeyhülislam Yahya’nın Gazelleri Çerçevesinde Bir Tetkik)”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, İstanbul 2011, s. 349-362.

Öngören, Reşat, “Osmanlı Devleti’nin İlk Şeyhülislamı Molla Fenari’nin Tasavvufî Yönü”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (eds.), c. 11 (943 s.), Ankara, 2002, s. 114-119.

Örik, Nahid Sırrı, “Sadrazam ve Şeyhülislamlıklara Dair Bazı Tasnifler ve Mukayeseler”, *Türk Yurdu*, sy. 269, Ankara 1957, s. 891-897.

Özcan, Tahsin, “Nesiller Boyu Üsküdarlı Bir Şeyhülislâm Ailesi: Pirizâdeler”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V: 1-5 Kasım 2007 Bildiriler*, c. 2, İstanbul 2008, s. 379-390.

Özçam, Çimen, “Şeyhülislam Yahya'nın “Nigaristan Tercümesi”, *Türk Kültürü*, c. 38, sy. 449, 2000.

Özdemir, H. Ahmet, “İlgınlı Bir Şeyhülislam Hasan Fehmi el-Hüseynî (1210-1297, 1795-1880)”, *I. Ulusal İlgın Sempozyumu*, Konya 2012, s. 493-500.

Özdemir, Mehmet, “Mütercim ve Müellif Bir Şeyhülislam: Hocazade Es'ad Efendi ve Eserleri”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, c. 6, sy. 2, İstanbul 2011, s. 713-724.

Özel, Mustafa, “Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Âyetü'l-Kürsî Tefsiri”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 10, İstanbul 2003, s. 81-106.

Özen, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* [Türk Hukuk Tarihi Sayısı], c. 3, sy. 5, İstanbul 2005, s. 249-378.

Özerol, Nazmi, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Şeyhülislam Yahya Tevfik Efendi Hayatı, Sanatı ve Eserleri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (DÜSBED)*, c. 3, sy. 5, Diyarbakır 2011, s. 1-8.

Özsoy, Ülkü, “Şeyhülislam Zekeriyya Efendi ve Yahya Efendi Vakfiyeleri Üzerine”, *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları*, c. 12, Cambridge 1998, s. 159-169.

Pixley, Michael M, “Süleyman's Şeyhülislam”, *TSAB*, (1982), s. 7-16.

Pixley, Michael M, “Erken Osmanlı Tarihinde Şeyhülislâmın Gelişimi ve Rolü”, çev. Nuri Çevikel, *Türkiye Günlüğü*, sy. 60 (2000), s. 100-103.

Pixley, Michael M, “The Development and Role of the Şeyhülislam in Early Ottoman History”, *JAOS*, sy. 96 (1976), s. 89-96.

Reinhart, Kevin, “Molla Hüsrev: Ottoman Jurist and *Usulî*”, In *Studies in Islamic Law: A Festschrift for Colin Imber*, edited by Andreas Christmann and Robert Gleave, Oxford and New York: Oxford University Press, 2007, s. 245-80.

Repp, Richard C., “Some Observations on the Development of the Ottoman Learned Hierarchy”, In *Scholars, Saints, and Sufis, Muslim Religious Institutions in the Middle East since 1500*, edited by Nikki R. Keddie, Berkeley: University of California Press, 1972, s. 17-32.

Revnakoğlu, Cemaleddin Server, “Erzurumlu Şeyhülislamlardan: Tortumlu Musa Kazım Efendi”, *Tarih Yolunda Erzurum*, c. 2, sy. 11-12, Erzurum 1962, s. 32-33; c. 3, sy. 13-14, s. 6.

Rossi, Ettore, "Çelebi' Kelimesi Hakkında Ebu's-Suud'a Atfedilen Bir Fetva", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, sy. 11 (1954), s. 14.

Sarıcık, Murat, "Ebussuud Efendi'nin Fetvalarında Seyyidler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11 (Isparta 2003), s. 63-90.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, "Osmanlı Devleti'nde Dini İdare Şeyhülislamlık", *Tartışılan Değerler Açısından Türkiye* (Sempozyum 17-18 Haziran 1995), Ankara, 1996, s. 151-156.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, "Şeyhülislamlık Makamı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]*, sy. 5, Erzurum 1982, s. 197.

Sarıkoyuncu, Ali, "Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin Milli Mücadele ve Atatürk İnkılapları Karşıtı Tutum ve Davranışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 13, sy. 39, Ankara, 1997, s. 787-812.

Serezli, Esat, "Şeyhülislam İstanbul'un Fethinden Sonra", *Tarih Hazinesi*, sy. 4, 185-186, İstanbul, 1951, s. 190; sy. 5, İstanbul, 1951, s. 248-250; sy. 9, İstanbul 1951, s. 463-464, 466.

Serin, Rahmi, "Osmanlı Şeyhülislamı", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (II., Tokat 02-06.07.1986), 1987, s. 497-505.

Sırma, İhsan Süreyya, "Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Bir Na't-ı Şerifi", *İslami Edebiyat*, sy. 12, İstanbul 1991, s. 38-39.

Şakir, Mahmut, "Şeyhülislam Bolu'lu Mustafa Efendi", *Çele*, c. 1, sy. 9, Bolu 1963, s. 29-31.

Şimşek, Selami, "Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi'nin Tasavvufi Yönü", *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu* (22-24 Kasım 2013 Erzurum) -Tebliğ ve Müzakereler-, Erzurum 2014, s. 259-273.

Şimşek, Selami Tortumlu, "Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi'nin Bazı Tasavvuf Kavramlarına İlişkin Düşünceleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. 5, Gümüşhane 2014, s. 1-12.

Tansuğ, Feryal, "II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi", *Doğu Batı*, c. 1, sy. 3, Ankara 1998, s. 119-132.

Taş, Kemalettin, "Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhülislamlık Kurumu -Sosyolojik Bir Çözümleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, sy. 1, Isparta 2005, s. 81-102.

Tatarlı, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeyhülislamlık Müessesesi", *Godişnik: na visşiya Islamski Institut=Annual of the High Islamic Institut=Soşya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı*, sy. 3, Sofya, 2011, s. 5-58. Makale dili Bulgarca'dır. Makalenin sonunda Fransızca özeti bulunmaktadır.

Temizer, Aydın, “Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve Mekanetuhu fi'l-Luga ve'l-Edeb”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 41, İstanbul 2011, s. 203-220.

Tezcan, Baki, “The Ottoman *Mevali* as Lords of the Law” *Journal of Islamic Studies* 20, sy. 3 (2009), s. 383-407.

Timur, Taner, “Müftü Bahai Efendi, Bektaş Ağa ve İngiliz Elçisi: 1649-1651”, *Tarih ve Toplum*, sy. 4, İstanbul 1984, s. 40-46.

Turan, Fikret, “Şeyhülislam Ebussuûd'un İmlâ Kuralları: Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı İmlâsında Yerleşme Eğilimleri ve Bir Tepki”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 9, İstanbul 2000, s. 221-238.

Uludağ, Erdoğan, “Dîvân Edebiyatı Türlerinden Sâkinâmeler ve Şeyhülislâm Bahâyî'nin Sâkinâmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 9 (1998), s. 49-64.

Unan, Fahri, “Osmanlı İlmiye Tarikinde 'Paye'li Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, *Belleten* 62, sy. 233 (1998), s. 41-64.

Ünver, A. Süheyl, “Sağlık Üzerine Ebussuud Efendi'nin Bir Kaç Mühim Fetvası”, *Önasya*, c. 4, sy. 41, Ankara 1969, s. 4.

Yakıt, İsmail, “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar = The Ottoman Educational Organisation and the Sheikhu-l-Islams”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, Isparta 1999, s. 19.

Yakıt, İsmail, “Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar”, *Türk Yurdu*, c. 19, sy. 148 ve 149, 2000.

Yakıt, İsmail, “Şeyhülislâm Ankaravî Mehmet Efendi”, *TDA*, sy. 5 (1987), s. 9-42.

Yakut, Esra, “Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Kurumu ve Bir Şeyhülislâm Olarak Mûsa Kâzım Efendi”, *Erzurumlu Şeyhülislam Mûsa Kâzım Efendi Sempozyumu* (22-24 Kasım 2013 Erzurum) - Tebliğ ve Müzakereler-, Erzurum 2014, s. 125-146.

Yakut, Esra, “Şeyhülislâm Çatalca'lı Ali Efendi'nin “Fetavâ-yı Ali Efendi” Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması ve Dağılması”, *OTAM [Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi]*, sy. 7, Ankara 1996, s. 287-318.

Yavuz, Kenan, “Şeyhülislam Bahayî Efendi'nin Gazelinin Divan Şiirine Yöneltilen Eleştiriler Çerçevesinde İncelenmesi”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, c. 8, sy. 1, İstanbul 2013, s. 2837-2853.

Yazgaç, Esin, “Osmanlı Tarihinde İlk Maktul Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 58 (2001), s. 76-78.

Yekbaş, Hakan, “Mahallileşme ve Şeyhülislam Yahya”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, c. 4, sy. 5, İstanbul 2009, s. 330-355.

Yıldırım, Ali, “Taşlıcalı Yahya ile Şeyhülislam Yahya Divanlarında Zühdi ve Harâbâtî Kelimelerin Kullanımı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 17, sy. 2, Elazığ 2007, s. 69-88.

Yıldız, Aysel, “Şeyhülislam Şerifzade Mehmet Ataulah Efendi, III. Selim ve Vak'a-yı Selimiyye”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi = Selim III and his Era from Ancien Régime to New Order*, İstanbul 2010, s. 529-564.

Yılmaz, Edip, “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 31, sy. 3, Ankara 1995, s. 71-82.

Yoldaş, Kazım, “Şeyhülislam Yahya Divanı'nda Aşk Şarabı”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sy. 22, Konya 2009, s. 139-152.

Yoldaş, Kâzım, “Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı'nda Sosyal Hayatın Mekân Boyutu”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, c. 87, sy. 20, Erzurum 2004, s. 329-344.

Yörükân, Yusuf Ziya, “Bir Fetva Münasebetiyle: Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, c. 1, sy. 2-3 (1952), s. 136-137.

Yurdakul, İlhami, “Şeyhülislamlık Merkezi Olarak İstanbul”, *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu = İstanbul Throughout History International Symposium*, 14-17 Aralık, December 2010, İstanbul 2010, s. 221-228.

Yurdakul, İlhami, “Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Kadıları (1571-1878)”, *Osmanlı Dönemi Kıbrıs Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2016, s. 381-408.

Yücer, Hür Mahmut, “Eyüp'te Medfun Osmanlı Şeyhülislamı Kadızade Mehmet Tahir Efendi ve Bir Eseri”, *VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2004, 352 s.

Yücer, Hür Mahmut, “Osmanlı Şeyhülislamları'ndan Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufi Eseri: Risâletü'n-Nûriyye min Tarîkati'l-Âliyye”, *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 1/4-5 (Bişkek 2007), 75-89.

Yüksel, İbrahim, Mustafa Karazeybek, Afyonkarahisar'da Bir Şeyhülislam Mezarı”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 18-20 Nisan 2005, Ankara 2007, s. 605-627.

Zarcone, Thierry, “Soufisme et franc-maçonnerie à la fin de l'Empire otoman: l'exemple du şeyhül-islam Mûsa Kâzım Efendi (1850-1920)”, *Anatolia Moderna*, sy. 2 (1991), s. 201-208.

Şeyhülislamlık Kurumunun Tarihçesi, Kaynaklar ve İlgili Literatür

İlhami YURDAKUL - Bilgin AYDIN

Özet

Bu çalışmada ilmiye sınıfı, ilmiye ricali, İstanbul müftüsü ve kenar müftüsü terimleri ile şeyhülislamlığın tesis ve gelişimi; geleneksel düzende şeyhülislam konakları ve sahilhanelerinin işlevi; ihtisaslaşma ve kurumsallaşmanın bir gereği olarak şeyhülislama sabit bir mekân tahsisi; şer'î işlerin ve kurumların şeyhülislamın nezaretinde toplanması; ilmiye teşkilatının geleneksel kurumlarının görevlerinin revizyonu ile yeni meclis ve birimlerin tesisi izah edilmiştir. Şeyhülislamlık kurumunun bu tarihçesinden sonra şeyhülislamlık çalışmaları için ilk akla gelen arşivler, arşiv katalogları, defter serileri ve biyografi kitaplarına dair bilgi verilmiştir. Son olarak da ilmiye sınıf ve teşkilatına dair tüm bibliyografik künyeleri vermenin imkânsızlığı dikkate alınarak "şeyhülislam" kavramıyla ilgili kitaplar, tezler ve makalelerin künyelerinden oluşan bir kaynakça hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislam, şeyhülislamlık, ilmiye sınıfı, ilmiye teşkilatı, reform.

Sources and Related Literature on the History of the Office of *Şeyhülislam*

İlhami YURDAKUL - Bilgin AYDIN

Abstract

This study provides a description of the following concepts: the establishment and the development of the office of *Şeyhülislam*, the Ottoman learned class (*ilmiye*), *ilmiye* dignitaries, the *mufti* of Istanbul and *kenar mufti*, the function of the *Şeyhülislam* residences and *sahilhanes* in traditional order, the allotment of a permanent residence for *Şeyhülislam* as a necessity of specialization and institutionalization, gathering all departments related to Islamic law and religious establishment under the charge of *Şeyhülislam*, and later the revision of duties of the traditional institutions of the *ilmiye* establishment as well as the inauguration of the new council and its departments. Following the history of the office of *Şeyhülislam*, detailed information is provided on the archives, archive catalogs, *defter* series and biographical works, which constitute the main sources for the study of the office of *Şeyhülislam*. At the end, a bibliography consisting of books, theses and articles related to the concept of *Şeyhülislam* is prepared considering the impossibility of citing all sources on the *ilmiye*.

Keywords: *Şeyhülislam*, the office of *Şeyhülislam*, *ilmiye*, reform.

